

Numër kushtue poetvet të rij të vdekun:

HELENAU, MIGJENI, PLATONICUS, G. PALI

FRYMA

... që të shohim pakëz dritë - NAIMI

E PËRMUEJSHME LETRARE KULTURORE

3

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

VJETI I.

MARS 1944

SHKODËR

FRYMA

E PËRMUEJSHME LETRARE KULTURORE

DREJTOR PËRQJESË: AV. M. PIPA

PAJTIMET	Nr. 3	Drejtimit:
Shqipëri... 20 fr. shq. në vjetë	Mars 1944	ARKA POSTARE Nr. 9
Jashka... 30 " " " "		SHKODËR
Pajtimet parapagubën		

BIJT E QIELLIT

Vides i ri aj q' asht i dashtan prej Zotave - MENANDRI

AGRON LIBHOVA: Bijt e qiellit	f. 97
PLATONICUS: Agoni	» 100
HELENAU: Te vorri i kombit	» 101
GASPER PALI: Psalm muzgu	» 104
MIGJENI: Legjenda e misrit	» 105
QEMAL DRAÇINI: Veptra poetike e Migjenit	» 107
HESPERUS: Vdekja puthë vdekjen	» 112
Prof. FILIP E. NDOCAJ: Letratyra e jonë - problem që do shvillue - shfaqje e mendës s'onë (II.)	» 113
R. KOLONJA: Natura juridike e mbretinimit të Skanderbeut	» 117
M. KARAJANI: Mendelejeff, një profet Siberian	» 122
Av. M. PIPA: Burmija në «Kanunin e Lek Dukagjinit»	» 125
FADIL PODGORICA: Gjamë e vajtime në poezin popullore	» 129
KILE: Fejesa u bë fet e fet...	» 132
SKENDER ANAMALI: Nekropoli i Komonit (II.)	» 134
FOLKLORË KOSOVARE: mbledhë nga Shigjetari	» 139
L.L.: Recensime	» 140

Dorëshkrimet nuk këthehen. Redaksija nuk justifikohet për mos botimin e artikujve.

Artikujt nuk ribotohen pa lejen e Drejtimit.

Ma tepër se kur ishin të gjallë, poetët q' vdiqën të rij, flasin mbas vdekjes.

Gjatë jetës së tyre të shkurtë ata qenë si të mërguem mbi këtë dhë. Bijt e një tjetër jete, të një tjetër ajri, ata kërkoheshin gjithmonë diçka q' kurr nuk gjejshin: liri për shpirtin e tyre të ndrydhun, hapsinë për flatrat e mëdhaja të kangës së tyre. Liri e hapsinë, gaz e harë. E edhe paqë: për me u-mbledhë, për me kuitue; paqë për me u-shplodhë, me u-përgjume, me harrue...

Por gjejshin përkundrazi burgje errësinash e brima e potera q' ua thershin veshët.

Si mujte me këndue poeti kur shpirti i tij ndihej skllav? kur pranga të padukshme por të randa e mbërthejshin atë në mes t'u-lurimave të botës? Zani i tij i pastër humbte ndër këto rrëmuja, zani i tij i fortë shtononte për tallje. Sa herë q' aj u-lshonte fluturimthi kah qielli për me u hikë verigavet rrëzohet përdhë ndërmjet qeshjeve e zërdhimjeve t'atyne q' e vrejshin. Fëmi ah! Nuk e dinte vehten si skyferin e lidhun çapojsh me penin q' zotnija e mërgon te dora!

Por ndodhte ndonjherë q' aj, tue pà vehten të denum me jetue në robnin e ktiq dheu, për me e mbyte dëshpërimin e madh, zhytej neqër zhurmat e bregat e përgjithshme. E atë k' ma shurdhuese ishte zhurma aty aj ma tepër e çonte zanin. Aty ku vlonte ma e furishme vala e mjerimevet njerzore, aj dëlte me gëks para për me hapë udhë, a me shpatulla të perkulura të gatshme me bajtë peshën ma të randën. Flamurtar gjithmonë! Flamurtar ndër endjet qiellore drejt melodivët të dila! Flamurtar edhe ndër sulmet e rrepta t'ushtrivët me gjamë e rropamë orish për mish e cel!

Por flamurtarët e kan jetën e shkurtë. Tue luftue ata bijnë.

Para se me qenë e çfaqur përjashta, ata e t'pë zhvillohet ma e tmerrshme përmbrënda. Asht kundra vetes e shqetis, tash kundra vehtes. Ndonjherë edhe kundra Zotit. Gjithmonë kundra Fatit.

Aj asht gjithnjë i paknaqun. S'gund të jetë i knaqun i mërguem prej qiellit? Malli i qiellit ja çartë gjithnjë edhe çasat ma t'ambël të ksaj jete toklore. Meqë malli i vijon me gënjeve vehten, ndër andrra, ndër shpësa. Ka q' i fortë atë ky mall sa këto andrrime bahen landë, këto trup e jetë bota u beson për do kohë. E jeton atherë në kushtin e një jete së lumit q' qe dikur në zanafilë.

Për së cilët?

Sa kohë ngjatë dukja e m' meteore? Sa kohë ngjatë ylbëri?

Kur aj rrëzohet, doçë e shun mbi kallzin e këputun në maje, shqipëjë me krahë të thurur, vetëm atherë bota ndalet një ças për me e vrejtë. Ç'pamje madhështore me soditë një zog, me shigjetën në brij, q' bje me pagull prej së naltit Mëshirë e mallëngjim

përpara një trupi luleje së shkelun L. Por edhe, habi e frigë përpara një metcore që përvëlun zemrën e qiellit!

Vdekja është — paradoks tragjik — fillimi i jetës së vërtetë për të. Çasi i vdekjes është kryevepra e gjithë rrojtjes së tij. Nuk ka mujtë me jetue si donte. Por vdes tash lirish, si don ai vetë. Përgatitë me duert e veta vorrin e vet.

Kurr ma tepër se n'ata çasa agonije aj është plotsisht besnik i vehtes. Nuk mund të rrëjë kurrësi aj që është në praktikë të morties. E zani i tij, flakë kandili që ndriçoi ma shum para se të shuhet, bahet atherë ma i naltë, ma i fortë. Ndëgjohet tash mes ulurimave të randa si tingull i hollë i ambël, si paralajmimin paqe nga filladi i qiellit mes shtërgatavet ku kapërtheshen poshtë turmat njerzore.

*

Si vdes nuk ka randsi.

Vdes gjithmonë heroisht, cilatdo qofshin rrethanat. Ose i brëm nga krymbi i krahnorit, dalingadalë, me durim martiri. Ose i fundosun ndër errsinat e pakuptimit, i marrë. Ma tragjik në këtë vdekje të dytë që është vdekje e shpirtit mbi trupin. Ma njerzuer në vdekjen e parë.

Ndonjëherë — ma rrallë — bë i padurueshëm tue pritë, aj ja hjek vehtes përdhunisht jetën. Nga friga apor nga ɣuximi i tepërm? Kushedi! Por edhe atherë kur një pushtet i verbët e çon tue një vorr i papërgatitun aj din me vdekë me dinjitet e madhni.

*

Por tash ka vdekë. Vujejtja e tij ka pushue.

Fillon e çohet atherë, dalingadalë, nga gjumi i thellë i nëndheut, një tingull i ambël, i butë: në fillim i lehtë, sa mos me u-dalluc, si i largët. Mandej gjithnji tue u-avitë, tue u-bà ma i fortë. Bota ven vesh e habitun. Vorret si mund të flasin? E ky zà i cuditshëm kaq i prekshëm, zbret thellë nëpër skutat ma të mshehtat e shpirtit, trazon kujtime që u-mendojshin të humbuna, ndjell shpresa që nuk ɣuxojshin me u-shpresue. Ky zà ka një tingull të ndryshëm, a ma mirë aj nuk ka tingull. Æhtë një melodi e mbrendshme e pakëputun që përkundë shpirtin si më një djep: melodi e një andre.

Si hyn andrra ndër sytë e mbyllun të një fëmijë, hyn kjo melodi në shpirtin e njeriut, edhe pahiri. E sikurse zbulohen ndër andrra dëshirat ma të mshehtat, ato që vetë zemra nuk njeft, asht zani nga vorret zbulon kindat e asaj përralle të vijueshme që është jeta njerzore.

A është aj zà i vërtetë? Po, si përralla, si myti, si legjenda. Çka asht ma e bukur se përralla, ma e thellë se myti, ma kreshnike se legjenda? Të tjerët vdesin pa lanë gjurma të përhershme, o s'paku kufitimi i tynë mbetë i pandryshueshëm gjatë kohës. Poeti i ri krijon me vdekjen e tij legjendë.

E fillë është magjija që rrethon dukjen e zhdukjen e tij.

I ardhun prej largësish të pamatuna, kometë e ndalun për pak mbi botën tonë, aj zhduket shpejt ndër aviset e qiellit. E mbas një çasi që s'asht ma, aj ka hikë larg, aq larg sa mendja e jonë nuk

mund t'a arrijë. Kush ishte? Dse erdhi mbi dhë? Kështu, rreth qenjes së tij enigmatike lindë menjëherë legjenda.

Legjenda e rikrijon poezin. Nga poezija ajo lind. Tash që është e rritun ajo pjell një ana e vet poezi.

Jo e tanë poezija e atynz që vdiqën para kohe muji me u-shprehë. Nji pjesë e madhe u-mbyll bashkë me jetën mbrenda vorrit. Por e vërteta nuk mund të vorrohet.

E qe tash, nëpër errësinat e fjetuna të të gjitha kohnavet, tue dalë nga gjini i tokës. Si fara e tretun larg nga era, ajo ka bi në heshtje, mbyllun nën balën që e kishte mbulue. Tash del sipër saj, bimë e rë e hapun frymës së qiellit, afshit të rrezet. E rritet e ep fryt.

Nuk është i ambël fryti i saj. Per nuk është as i idhtë. Asht si vetë jeta: e ambël e e idhtë njëheri.

Me vdekjen e tij është përtëri jeta.

Kanga fatore ka lindë nga vorri i tij.

Ishte, kur u-trëzue, një çfardo atomi që një erë e marrë pat thërmue e pluhunose. Por tash që nga pluhni i tij shofim tue u-rritun pemë viganë, fillojmë me kuptue fatin e tij — si e pat këndue aj vetë:

*Njëtitet ndër horizonte
Hylli i vdekun ngadalë,
Kur nuk u-pà jetonte,
Tash shijet që s'asht gjallë.*

Agron LLINOVA

DERI TE HYLLI

*Der' te hylli që lindi
E gjatë asht udha e jetatë,
Aq sa me mija vjetër
Drita ka bërë i matë.*

*Asht shue e ngjanta prej mekuish
Ndër qiej e mavij,
E vetëm tash te sytë
Na na hyn rrezja e tij.*

*Njëtitet ndër horizonte
Hylli i vdekun ngadalë,
Kur nuk u-pà jetonte,
Tash shijet që s'asht gjallë.*

*Kështu kur dashuria
E pamat e thellë humbon,
E zjarrit e fikun
Gjithnji me na shoqon.*

M. EMINESCU

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MIRILIBA BARLETI"
SHPEJTER (2018)

PLATONICUS

AGONI

(Lulet që me ty u mbyllen kurr mos u kalbshin)

*T'u dridh trup, po si vëhte që lutet,
t'hirshmin ball t'a zbeu verdhësja,
e syn e kaltërt hyll që natën këputet,
ashpër t'a mbylli errësija.*

*T'voglat buzë që puthje shpesh ndien
n'ditët e bardha, n'ditët që shkuen,
nga shtërnges' e fundit dhimshëm u ngrien
dhe mue vdekjen m'a zbuluen.*

*Si dishmi e t'ligës që kurr s'do me falë
ngjat shtratit pashë një rubë me të kuqe ri,
për mue që mjaft, m'u duk se me fjalë
ish shkruem shprehja: Etisi!*

*Por nijzet vitet meritoshin, o Mari,
ledhatime dhe përkdhelje mirësjell,
bërëbujë e zbetë që posa kishte bi
pat et p'r ujfje flladije.*

*Murgu i mbramjes, mbas ngjyrës s'prendimit,
m'perqethë, Mari, pejzat e ndjesisë
e gries më mbririn jeh i rrenkimit
që të molisi n'qas t'agonisë.*

*Ndihem i huej m'një botë që s'më kupton
vëhte e harrueme n'mes të zhurm's hekurorë,
dhe urretjës i urretjun, që jetën mallkon,
t'a kam zili pagjen vorrezore.*

HELENAU TE VORRI I KOMBIT

Sa i thellë që vorri i Skanderbeut!
Dheu i zië mbuloj bashkë me Luanin t'onë edhe liriën e
fitume e të mbajtur me trimnië spartane: ay vorr, që vorri
i kombit t'onë!

Nji rëë e zezë mbuloj horizontin e purpurt të Shqipniës e ndër
pyrgje madhështore, ku valonte dikuer flamuri i shqipes e jehojshin
kangë lirijs, u ngul bezi i kuq i annikut dhe këndoj kulumrja e
zezë!

E toka e bekueme e jona, e lame me gjak osmani, u zbrë
tani me lot shqipëtare...

Por, heu vajë! Ktū s'pat fund mjerimi i kombit t'onë! Nji
e zezë ma e randë e ma e rrebtë po i qasej! — Të kishte vdekun
shqiptari me të madh e me të vogël tue mprojtun kolenë e shqip-
pes, t'ishite shqymë e zblitë mbi vorrin e kombit t'onë, që t'ishin
zgavrrue me shkroja rruteje ljalët madhështore:

Frangar non flectar!

të cilat as stina e moti, as stuhija e shekujve s'ishite muejt me
i shlye! — Por Shqiptari s'e muer ket udhë: ai, po, nji jetë të
pandershme, nji jetë të nji skllavi, tue e dritun kryet ven zgjedhen
barbare e kadalë tue i harrue edhe trashitë e të Durrës. Nji gjumë
përtjesie i mbloj zemrat kombëtare. T'ort e Këtrijit u bane si
njaj djalë, si njaj biri i mbretit, që i dritun në mbnië, e puthë
duert e annikut, njato duert grabitës që i mbretë dikuer bubë o
nanë e vllaznië... Heu fat i pashpishem, heu ngjipe e d'arçeme...
Lulja e kombit, Djalërtja shqiptare u kallë në llage me d'ier bur-
gje t'Anadollit e gjaku i Shqiptarit vojti në të neper lulja për nde-
rin e tiranit...

Ner bjeshtë e Shqipnië dikuer aq kreshnië s'u ndie më zani,
s'u ndie më kushtimi i shpirtit e star, e veç përprat vllavrasse
jehojshin plot mmerë e shpesh vendit e mjerë... E zana shqiptare
u struk ner male plot vaj...

Por, që Perëndia pat dhënë për nji komb!

Atëherë kurrë errësija ma e madhe kish fillue me u hapë në
shpirtin t'onë, atëherë kurrë ma e madhe po mbretonte ner ne,
atëherë po filloj me t'atqun nji ditë, filloj me shkelye nji
diell... nji vllasias heu për Shqipnië!... Prej maleve fisnike e
neper bjeshtë frashë me u ul për zana kombëtare kah pellgu i
mjeruem, kah Kombi i shkretë.

Gjak i cerkilloj zemër dergimtarit hyjnuer, muzhiktarit kom-
tar... Naimit poet, tue pae Shqipniën e mjerë në nji gjumë aq fatal...

Plot vaj e plot mallë u ul në «mezín» t'onë e «duke qëndruar»
ner ne me zemër «të përveçuarë» filloj një ka një me këndue kangë
zgjimi e shpëtimi. Fjala e tijë nuk qe si një pozaune Jozatati që
të rrufente një:

Surgite mortui!

por qe si filladi i amel i prendverës që zgjon lulet në majë, e
qe si kanga e nanës që i kndon kërthinit tu djepi:

*Manushaqe bukueroshe!
Pse s'ngat kryetë perpjete,
Po rri e mpit odh e qetë
Pse s' bukuoroh e shëndoshe?*

Kanga e amel e ktij engjulli i puthi sytë e Shqiptarit e letë e
letë shperdau mjegullen e zezë që burgoste zemren e tij! Me habië
n'e parë ndjeu nga goja e vjershtorit biri i mbretit, në robnië,
se ç' prind kishte pasë, se çë gjak i lartë e madhshtor rriedhte
ner dejt e tij: sternipi i Kastriotit shikoj me habië anë e m'anë
si një i verbët që i ktheu prap drita e syve... Zemra filloj me
i rrahë më me forcë e lott të nxehtë mallnjimi i rëguene ner faqe.
— Atëherë po, kuptoj Shqiptari se ç' robnië e zezë e kish mlue. E
me një hov trimnie të motshme i këputi verigat e anmikut e i
britti përmneshem: Larg meje se na danë një detë me gjak, larg
meje se im at qe Skenderbeu:

Un jam Shqiptar!

E prej maleve kreshnike u lëshue kushtrimi kombëtar e trim-
nija spartane u derdh kah Kosova kundra qinda mija bajonetash
t'anmikut mizuor. E ner shkrepitja topash e rrapame kuajsh e
armsh e otshve vdekniish kumboj brohorija kah qielli:

Un jam Shqiptar!

Vdiqen graë e fmië urie ner ullishtat e Vlonës, por tuc vde-
kun filladiten fjalët:

Un jam Shqiptar!

Jehona kombtare ishte zgjuar, tusha shqiptare kishte muzikën e
dishtueme:

Un jam Shqiptar!

★

Sado poshtë të ketë raë një kombë, sado t a ketë zatetë një
gjumë i randë, kuer e lmon fjala e amel e një idealisti me qe-
llime të kullueta e të b kueme, nuk a per t'u disprue!

E Naimi qe ay idealist i hyjnueshem qe ajo frymë jetëdhanse
prendveret e qe ay diell që i shkëlqej kombit t'onë, që na zgjo nga
gjumi shekullor e na bëni për s' dyti Shqiptarë!

★

Afer Yskydarit, dy orë larg Stambollit, shtrihet kodrina e Mer-
divenit. Larg epsheve të botës, larg lulte e gryksie, larg zânit të
ksajë jetë, pushojnë mi atë kodër, ç' prej kohnave të hershme, vorret
e gjytetit. Zemra e përvlueshme e malli besimplot i vnoj shtrorren
ma të mramë e pomendarin ma t'amel të dashtunve të vet n'at vend.
Kshtu jeta e amshueshme tingillon ner ato vorrë në një qetsië të pa-
trazume — e stina e moti kalon përmi ta në një ciklus të pafund.
Ka 'j herë çohet era e filladshme e detit, i lmon gurët edhe barin
e i puthë lulet peranë. Ka 'j herë dridhet ner plepa e këndon ner
selvia ndojë kangë pershpirtinje, kangë malli e pikllimi, kangë hum-
bje e — harimil!...

Kangë humbje e harimil! — Çë kangë nacionale! — Po bahen
njizet e pes vjet që u vorrue n'at dhë trupit i paçmueshem i idali-
stik kombtar, i Naimit poet, i Naimit shqiptar... «Shpendëra, hi-
thëra, ferra» i' a kanë xanë frymen atij vorri e marimanga ka
ngrehë pelhurë mbi të, si shëj pakujdesje, si shëj panjoftimi e ha-
rrimi!...

Por, jo, s'asht harrue! Deri në sot ka «qëndruar» në mezin
t'onë, gjithmonë i pazëshem, i pandieshem për veshin t'onë, të
shurdhuem prej shurmës politike, zhurmës hasmije, inatit e gryk-
sije!...

E qe! sot i a ndijm Zanin, i a ndijm fjalën e flakët, i a ndijm
gjuhen e zjarrtë. — E nersa Zana kombtare asht strukë ner male
plot vaj, nersa pritat vllavrasëse jehojn an'e m'anë, sot në ket mje-
rië t'atdheut t'onë, i sjellim sytë kah Stamolli. E malli jonë e
tshamet t'ona pushojnë mbi atë kodër të Merdivenit e njaj vorr i
harruem — te

Vorri i kombit.

Nji sfinks i madh geshëm Mbretëriu të ardhëshëm,
pa zemër, pa shpirt,
syt e tij rrugë
qarkullojnë rreth rrukeve tue s'ngat vranëshëm.

Kohet e kaluara në ballë të mbijnjeriut
ja qerma kullime,
ja shenja huanjimi
— se jetë në lindje e vdekje të njeriut.

MIQJENI — Nga TRAJTA E MBINJERIUT

Nga përmbledhja: «BISEDË ME VETVEDIN»

PSALM MUZGU

Zbret muzgu nga qiella
si shpend i zi mu n' gjoks i plaguem.
Hijet shkojnë tue depërtuem
der thell në zemrën t' ime,
e perqethje t' re më shprazin.
Gjithshka terri jashtë merrtisë
e mbrendë në shpirt,
dëshimi terratisë.
Sepse sonte nuk ndritë
as drita ma e vogla, shpirtin me ushqye,
prandej në buzë t' humnerës kam zatetë
si njeriu që nuk ka sy.
M' duket shpirti knetë
mbi t' cillës uj rrëshqasin njimi prendime
e zbret fillatë mbi të lehtë,
ndot valë për me t' përtue...
por mbrendë ka baitë e jashtë veç ka shkelxtme.

Zot o Zot, shndoshen syt që kurr skan pa?
A mund shërohet shpirti dyshimtar?
Më gjan se tash sa shekuj
muzgu sonte ka ra n' botë
e se çdo agim urimtar
është një dëshirë e kotë.

Zot fali syve dritë
e buzve harë.
Ban që çdo njeri t' gjejë t' vërteten vetë
e t' kthillet shpirti porri qiella e priellit
kur lvizë prandvera e re.
O Zot ankimin degjo kah do vjen.
Zot o Zot... A m e n!

Shkodër, 2 Gusht 1941.

Gasper PALI

1) Kjo strofë e fundit në dorëshkrimin është e shkarravitur syprisi me lapsë. Ndoshta poeti dëshironte të linte jashtë.
(Sh. J. R.)

MIGJENI

LEGJENDA E MISRIT

Misër! Misër!

Në shekullin e njizetët s'ka apotheozë perëndish, por ka apotheozë misri. Bëshkët t'ona, që dikur qënë lteret e apotheozë perëndish, sot janë lteret e apotheozës së misrit.

Nji kokërr misër është nji kokërr dhimbje ku ka shumë a e aspak misër.

Fjala misër përmban në vete legjendë të linduna nga dëshira për jetë. Dëshira për jetë është e madhe dhe e mahnitshme sa dhe malet t'ona që hapin gjitë për me varrosun njerzit e unshëm. E në natësin e maleve vigana, legjendë është dhe lindja, legjendë është dhe jeta, legjendë është dhe vdekja. Dhe kjo legjendë e idhtë, dhe plot vucjetje historike, në shekullin e njizetët është e thekshme, zëmër-brese dhe të ban të qajsh.

Misër! Misër!

Thirrje për shpëtimin e jetës! Apotheozë e shekullit të njizetët! Emën perëndish sot nuk xajne me gojë fëmijtë që po sa kanë fillue të belbëzojnë, por misër! misër! — është fjala e ditës, është sytë im i jetës për banorët legjendarë të këtyne maleve t'egra.

Ushtojnë luginat e malevet nga fjala e malsorëve t'unshëm, që vargue njeni mbas tjetrit, ecin të ngarkuem me një nji gjysmë thesi misër. Vargu i tyne është i gjatë, pa fund, është i gjatë e pa fund vucjetja e tyne. Mbi korrizë të vet nën nji gjysmë thesi me misër, barin jetën e vet, barin perëndinë, vërtetë të misër i dëshirue.

*

Misër! Misër!

Lajmi se do të shperndahet mbi doli nga zemra e thesi, rrodit nëpër dejt e thella të gjyntyrit e mbaita të dheut që quhet shtet. Dhe bani të dridhen nga lajmi trimorë që kanë me ç'ka të mbajnë frymën.

Si theglat që mbledhen nëpër malsori m'qashtu në nji qender nënprefekturë janë mbledhur m'korritë t'atë depes së misrit. Katundarvet që përshijn nënprefekturë do të vijnë misri. Malet, t'egra me mjeçull e bërë qiella tash derdhë t'atë që të lagë deri në palc, kishin dashitë t'atë presin crugën malsorit. Por kush i a ndalon atij hovin që shkon m'varrë t'atë Misër për fëmijë të nxi-më nga mjerimi i cillët me duri shpëtim u përgjajnë lueçtënve të vocër. Dhe t'atë femë me dëshirë e vërtetë të tragjedis njerzore. Dëshmorë tragjikë në këtë shtet të dheut, të cilltë njerzimi i huej i ka në ndër krahënda historike. Legjenda historike me nji lumni legjendar. Se lumnija e vërtetë është larg, tepër larg nga këto toletë e shqyptue.

Nepër luginat e maleve të shkohen malsori vetëm me nji këmi-shë e brekë legjendare mbishat për me arritë në qendrën e nënprefekturës, me marrë misër. Krahnori i tij është nji copë graniti

që u shkëput nga mali dhe u vendos mbi dy kambë të drejta e të forta si landa e pyllit. Dhe lëvizet copa e malit pa bëzajtë. E përpara depos së misrit bjerrë cilësinë karakteristike të veten, dhe bahet frigacak. Bahet servil, frigacak, pse — mendon ai — nj' ashtu e do ligji, nëpunsi; përdryshe s'ka misër. «Si urdhnon zotni» përsëritet sa e sa herë në mënyrë qesharake, me të marrun zani, me gjehtë majmuni — vetëm e vetëm mos me zgjue minn e engjuvjet që ndajnë misër.

Dhe kur e marrin misrin nisen njeni mbas tjetrit gjatë udhës së ngushtë të malit dhe të jetës. Ndodhë qi njeni i derdhen kokrrat e misrit nepër birë të vogël të thesit; shoku mbrapa, pa i pa, i shkelë, e i treti shok, as nji as dy, por i a hjedh mallkimin e pamshirshëm: «Mos i shkel he të shiftoftë zana!». Se shekulli i njizetët është shekulli i apoth:ozës së misrit nder toletë e shqy-peve.

VAJE POPULLORE

*Te plepi i Biltshtit
Dy martina ranë,
U vranë dy trima,
Manja me Selmanë.
Bir' o djal' i nënos,
Ç' do të qanj më parë,
Njerin e kam nip,
Tjatrin e kam djalë.
U vranë dy trima,
Kushërinj të parë,
Bir Selman i nënos!
Ç' do t'u qanj më parë?
Të hapë sopenën,
Të gjeta gjerdanë.
U vranë dy trima,
Kushërinj të parë,
Bir Selman i nënos,
Ç' do të qanj më parë?*

VISARET E KOMBIT, vol. III, fq. 216

VEPRA POETIKE E MIGJENIT

*O shpirt! Pëllumb i gjorë! Lajm i idealit të ri...
Çuile shigjeten nga vetja e rishitas, me dhimbshmi
flutëro mbi valët e jetës, e fjalë ngushitimi përshpirt
shëro plagët shpirtore e shpresën nd' jetë e ri.*

MIGJENIT

Karë kalue gadi shtatë vjet q'se në vetmit e njëj sanatorium-i, pranë Iorinl-t, deka i a mbylli syt e lodhuen i i qetoj trupin e paprehje e të dhimbshum. Lajmi i mbatimit të tij, atëherë, u përsëdyt me jehë trishtimi nder zemrat tona. Atë vjetë, e edhe mbrapa, u panë shpesh artikuj të nënshkruem nga penda të reja si ndër të përditëshmet ashtu ndër faqet e të përkohshmeve. Por mendjet që trishtueshme të «Vuejtja-s», të brimës së fundit, ndoshta të gjamës së fundit. Sot, mbas thueja shtatë vjetësh, veptra e Migjenit mund të kqyret me sy ma objektiv, e mund të vendohen ma qartazi lidhjet ndermjet jetes e vdekjes së tij.

Asht kot me kërkue me e vendue poezin e Migjenit në rrymën e njëj shkolle o të njëj lloji të paracaktuën. Poe vargu i tij është ndryshem tash tue qenë i rregullt me rrikisat, tash i zgjidhun, tash shberthyes e mbrapa statik, tash i bashkuem e rebel e ma vonë i pagjete e kontemplativ. Në vepren e Migjenit takohen në një tarëpike gjurmë të simbolizmit me vrashdëshje e pikëzimeve të realizmit të fund-shekullit të shkuem. Ka të sybolizmit paraqitjet e gjendjeve të mbrendëshme shpirtore me sybole të dashme, pasqyrimin e shpirtit n'objekte të natyrës, ka vetë «vargun lirë» e krijimin e asonancës, tonin monologik të dërrshës, «por mundon në përgjithësi muzikaliteti i përkryer i vargut, stohja me metrike, paraqitja trashëndentale e fytyrës. Dërkudra e shpesh muresët, ngashrimet, ndjesit, me një fjalë qota e të mbrendëshme shpirtore shbërthen jashtë me ashpërsin e njëj shprehjeje së mbridhtë në gjasë të njëj formyle logike. Nam tjetër simonëta në të vllën sjellen vërtet e tija është një a posterë të marrë nga pamje dëndun negative të jetës, me jehë zane të votës vjetë.

Me Migjenin çet një gjurmë e një botën e letrave e të mendimit tanë. Vargu i të ngritet nga «ku i ngushtë i njëj regjionalizmi të kësaj epoke n'ballësin e njëj poezije filozofike-shqoqore. Ky poet hë në një tarë të njëj asht i pari që prin. Namet e Rilindjen hano janë ngadue nga botët e shkrimtarët tanë të romantizimit, heroj janë tash në të shejtneun nder mendjet tona; nga ana tjetër, në këndue të idyllet tona të malit, të lushës, të qytetit, «jane këndue të shoqueme nga hlerime, nga gurgullime krojesh, nga çerçerë të zogjsh. Migjeni ndin tingullin e kumbonës tjetër. Neperme të vargut të tij e ndijmë edhe na këtë tingull. Asht ma i dashmë, ma i egër, ma i trishtë, — por është

ma i gjallë e ma i vertetë. Ay e pohon vetë: realiteti është i mru-
dhtë, i vështirë, animirë, — por kjo sugurisht nuk është një peri-
gjje për t'! u shmangë, për të krijuar botna të reja irreale, veç si
e si mos me e shikuem në sy. Migjeni dën me e shikuem drejtë mun
në sy këtë realitet:

*O kangë e dejë e dhimbës krenare...
Mos pusho kurrë! Por bashkë me vaje
si dy binjakë këndon mjerimin.*

Në nonjë kritikë të botueme shumë kohë perpara është synue
me ba një farë krahasimi e me e quejtë Migjenin Leopardi i ynë.
Këta nuk është e drejtë. Jo pse tu Migjeni nuk ka frymë Leopardi-
diane, (mjafton pjesa e parë e «Vuejtja» për këtë), por pse tu
Migjeni dëshprimi nuk është i shëndruem në motiv arsytimi. Man-
dej, mësa në Leopardi-n gjendet negative janë të qëndrueshme, tu
Migjeni (tue përjashtue nonjë rasë) janë të përkohëshme. Vrej-
tja e kritikës që Migjeni i lëshon botes e qenjeve nuk është një kritikë që
dënon e rrenon, por një dëshirë e njëj realiteti ma të bukur, është një
mohim për një pohim të ardhshem. Migjeni nuk është një dizertuer i
luftës. Përkundrazi, ay ngël perore, deri në çasin e tundit, një
luftar i saj:

*O kangë e dejë e dhimbës krenare...
Mos pusho kurrë!...*

e në një vend tjetër:

*Shyqponjë me kraha të thyem! Vall shpirt i molisun
Qëndro! Qëndro krenar, mu si një zot i stolisun.*

Te «Vuejtja» ay nuk largohet nga lufta e jetës; ay thehet:

*dhe shpejt do t' bahem
flamur i vjetruem
i rreckosun
ndër luftat e jetës.*

Ay bjen! Por ka qenë «flamur», symbol qëndrese, — e si flamur
ka rë; nuk ka hik por ka mbetë.

Kaptimi shpesh negativ mbi jetën, që takohet në vjerrshat e kë-
tij Poeti, nuk është një kaptim abstrakt shkëputë nga fryma e ko-
hës, por, përkundrazi ngushtësisht i lidhun me këtë. Jeta, pra, marrë
si një efekt i njëj periudhe, ma fort si një «mënyrë së qenuni» që
është si përsëdytje e njëj gjendjeje së caktueme rrethanash. Iuc ndrrue
këto rrethana, ndrron edhe jeta; një jetë, si shihet, gadi në një
vështrim materjal e mortuer.

Në një jetë të këllillë lëvizin vehtjet, që edhe këto, nga ana
e tyre janë prodhim rrethanash, ambientit. Por vehtjet e Migjenit
janë dy sojesh: në njanë qëndron turma e pamasë e qenjeve që
vueljnë, që «mjerimet i (morën) në pajë me jetën...», «les misë-
rables» typ Jean Valjean, vjedha për nevojë, lypca, lavira që shi-
tue qeshë e tue që; janë krijesa të vetë Mjerimit. Njerëzit duen
me luftue kundër tij, çojnë grushfin me i rë, (Lypci i vogel në

«Fragment»), por grushti i tyne është i dobët, fuqit e tyne të pajetë,
— thehen. Atëbotë ato maraze të ndrydhuna e inade të pashueme
shbërthejnë në epshe:

*«... shuhet uja dhe jashtet etja
n'epshin kaperthyes ku mbytet vetvetja.*

Nga shbërthimi i epsheve lindin fëmi, por janë edhe ato të mjerë
pse lindin nga thermijat e lotëve të Mjerimit:

*e nga qorpiku një lot i kpart shtyhet
trokulliset nga fytra, bje në tokë e thrrimet,
e ndër thrrimet e vogla të lotit ka një njeri lindet.*

Por mbi këto fytyra të zbehta e të pafuqishme, ngriten «Traj-
tat e Mbinjeriut» që, në «shekullin e ri», do të krijojë një botë
të rë. Kështu mbi stëndon e mugtë të së tanishmes, naltohen vizat
madhështore të Mbinjeriut Nietzsche-an që paraqet të ardhshmen.
Zarathustra thotë: i due ata që s' dijnë me jetue veçse tue vdekë»
e dikund ma andej: «njeriu është dishka që duhet kapercye».
Migjeni përsëritë:

— se jetë e rë lindet me vdekje të njeriut.

Këtij Mbinjeriut të Nietzsche-s Doeti i ynë i vë një cillsit e
«Herojt» në konceptin e Th. Carlyle, një fuqi apokaliptike, rre-
nuese e ndertimtare njehëri, një forcë sentimentit heh, që ven në
lëvizje e transformon një shoqni:

*Të dali një njeri!
Të mkambi një kohë të Rë!
Të krijojë një epopë!
Ndër lahuta tona të këndohet leni e rë...*

Një njeri i këllillë, ky «gen» i ri që të lindin, tën në ashpërsit
vetare të bigave tona të thepisura; kështu «gërcor» i ynë i vumë
pranë shkambijve, i vogël para mabtas së paktun të Natyrës, i
thrrit malit:

*Po unë, ku, he, ku kam jetë tu qenë?
a por ndoshtë duhet ma të të vdekë!*

Njetzsche-a thotë: «i due ata që s' dijnë me jetue veçse tue
vdekë». Qe pse Migjenia do të lindi nga gën i maleve, i madh
si mudhnija e trne krenare. Por stinë nuk janë të hueja për në.
Natyra merr pjesë me njerëzit bashkë në jëzimet e haret e në tra-
vajet e dëshpërimit. Një «latë» e pëzicne bashkë me jetën e si
këjo e ndryshue time:

*dhe përvera e thirr
Njerëzit t'ona të qitit një gzim...*

e dikund tjetër:

Vjeshtë në natyrë dhe vjeshtë ndër fytyrat t'ona.

Një natyrë e ndishme, përgjithsisht e mëshirueshme, një natyrë që merr pjesë në fatzëzimet e në galdimet; ndoshta një natyrë ma me zemër për njeriun se sa ky për vetveti:

*qiella dhe hyjt e vramë
një ngjarje të trishtueshme...*

Një natyrë që ka gadi karakteristikat e shpirtit tonë, që qan e që qesh si na.

Dër shka i përket formës, këjo nuk është në lartësinë e idës, të shllimeve. Një pjesë e poezive të Migjenit paraqitet në vargje të lira; një pjesë tjetër në vargje që sponojnë me qenë metrikisht në rregull, por që shpesh dështojnë nga rythmi e nga rima, me asonanca të përsëritura shpesh edhe në vargjet e rregullta (jo të lira), me theksa mbi rrokje atonike. Kështu që teknika e vargut është e mangët. Stili, mandej, është shpesh i errtë e i pakuptueshmë. Mungon të naltuemet, ndoshta i ndrydhun nga përmbajtja etike që poeti i imponon shumë herë vedit. Idet janë shumë pranë njera tjetër ashtu si kanë ardhë, ka i herë të pshjtellueme, shpesh here të shprehuna prej një pikëpyetjeje, herë të tjera të përmbledhuna në një frazë si aforizma. Kësodore, këto ide mbështet në gjitha në një rang e, tue mungue zgjedhja a të seleksjonuemet e tyme, ato të rëndësishmet krykreje pranë atyne të dorës së dytë. Ndoshta është pikërisht këtu arsya që stili errsohet. Një notë ironije e shpeshitë, mandej, e pshjtellon menden e lexuesit. Ndoshta Poetit i mungonte përgaditja e plotë teknike. Por, ndoshta edhe desht vetë me qëndrue ultë, sa ma afer typave që ay pikëzonte, e që, në pjesë dërmuese, janë pikërisht tipa të shtresave t'ulta.

As gjuha nuk është e kujdesun e përpunume për poezi; tue lexue veprën e këtij Poeti shumëherësh mbetet vrraga e një gjuhe fletorari. Takohet një përzimje e gegënsishtës me toskënsishten, si edhe shumë barbarizma të shtime pa nevojë.

★

Në veprën poetike të Migjenit, (që përmbledhet në botime në të përkohëshme të ndryshme dhe në vllimin titullue «Vargjet e Lira» botue me 1936 në Shtypsh. Gutenberg-Tiranë, që për arsye të ndryshme është shpërndarë në vetëm pak kopje) një ndanje kronologjike është e pamundun. Pse vjershat e Migjenit as ne botimet në revistat as në vetë «Vargjet e Lira» s'janë rreshtue mbas këtij kriteri. Një ndihmë e udhëheqje sistematizimi e kategorizimi — per nevojë shtudimi kritik mbi 'to e mbi vehtësin poetike të Poetit, — na e jep, më një farë mënyre, një poezi e «Vargjeve të Lira» titullue «Motivet». Këtu flitet për frymëzimet që Poeti ka nga jeta e nga botë e tij e mbrendëshme e që e nxisin me i a bamë të ditun të tjerëve mbresët, ndjenjat, ndjesit. Janë një paraqitje e ngutshme e jetës, dishka në tonin e në vijat e «Qindresës» së Luigj Gurakuqit. Kështu parakalon e vetimshme Rinija, për ti lëshue vendin realitetit, i vrantë e i muqët. Pikërisht në skenat e këtij realiteti Poeti sheh frymëzimet ma të ndishme per 'te. Mbrapa i a behë

vrikthi epilogu tragjik kanë i cilli na jemi drejtuem, të shtymë prej një fuqije së papashme, por të pandalueshme.

Kështu, në «Vargjet e Lira», me pak ndrrime vendi, kemi: 1) Këngët e Rinis, 2) Këngët e Mjerrimit, 3) Këngët e Perndimit, 4) Këngët e Ringjalljes, 5) Këngët e mbramë të Poetit, ku do të vinte e para «Shpirti i Ri» që në «Vargjet e Lira» ban pjesë me «Këngët e Mjerrimit».

Në të pesë keto grumbuj paraqiten pesë stade të ndryshme, pesë botna të ndryshme. Vetëm tue ndjekë këtë kriter ndamjeje na mund të shkojmë tue gjurmue ndikimet e jetës së Poetit në veprën e tij. E, në se më lejohej një krahasim gjeometrik, gjendja e mbrendëshme shpirtore në veprën e Migjenit ka me i ngjā kështu vijës së një parabole që nisë ngjitet me ngadalshëm me «Këngët e Rinis» (pse, si do të shihet, as në këtë grumbull këngësh. Migjeni nuk rrohet, por qëndron) për t'arrijtë epërsin ma të naltë të aksit t'ordinatës me «Këngët e Perëndimit» e të «Ringjalljes». Pastaj, ay fillon të lodhet, fuqitë nisin me e braktisë, gjyntyrtë prej luftari të jetes me i u-mollisë, — parabola zbrët... Ndallë pak kapërdimjen me «Një natë pa gjumë» për t'u-rrxuem fill mbrapa kulihum në «Vucitja-n». Cikli është mbyllë. Nga largësit e njëj dheu të huej ka arrijtë lajmi i kobshëm i vdekjes së Poetit të «Vargjeve të Lira».

Oemal DRAÇINI

(vijon)

MBI VDEKJEN

Mjes nesh e vdekjes nuk ka asnjë lidhje të vetë, ajo është dishka që nuk na përket në, por botës natyrore.

TH. MAN

Bekue qofsh, O Zoti, për mjetin tonë vdekës trupore së cilës kurkush smund t'ish.

S. N. FRANÇESKU

Me vdeke don me thanë me zgjidhe me dëmbë atë nyr që brezinja ka lidhe me të.

SCHOPFHAUER

Ku është e keja a q'është, asht.
Me k'q'ue don me thanë me t'hyj, vdekjen.

R. ROLLAND

Në jetën tonë me rrugë tanë ka vetëm një gjarpër që ka radësi, vdekja e tij.

M. MAETERLINCK

*

vdekja puthë vdekjen
e jeta jetën min

kush do t'a priri
mbi ty melodin
e amshueme?
kush do t'a dliri
mykun e jetës sate?
un?.. un jo!
i humbun tashmë jam!
kurrma
te praku i yt s' do kthehem
o fëminija ime!

jo më jo më
me dor'n e shtrime
sho' shoqit
si villazën gjaku
porse si njerëz
të tretun
si zane
të kputuna
si shpresa
të veshkuna
si lule
të prishuna
o e ambël thjeshtësi!

ti lshon kjiarsit
verbuese
mbi një kufomë
ne hecim
e i ndryshëm asht drejtimit
ti kah amshimi
un kah harresa

HESPERUS

LETRATYRA E JONË:

problem që do shvillue - shfaqje e mendësis s'onë

(vijon nga nr. 1 kaluen)

3

Tue u ndodhë në ket gjendje edukimi menduer, s' ka pse të bindemi se edhe çfardo perpunimit ksoakrahi nuk i asht dhanë deritash randisja e meritueme. Jo gjith aq pse s'asht gjtë shesh lavrimi; ndoshta vetem e vetem pse mahnitë mbas botës së jashtëme nuk ja kemi vue mendën gjith aq punëvet t'ona. Kështu ka rrjedhë nen-vlefësimi i çdo gjaje t'onë, e natyrisht edhe lavruetit, ose heshtin, ose lshohen kraheh e s'u mbetet dëshirë pune.

Mbas emulacioni asht mjeti ma i miri me nxitë të lavruemit, ka randsi kryekreje për t'edukuemit t'onë kah harti, nji të shqyrtuem t'imtë i gjendes së ktij nder në. Këndej nevoja e njaj kritike harti e jo e njaj vargu polemikash qesharake e të së dhanunsh me shvlefësie shoshojnë.

Mungon krejtësisht edhe në letratyrën Kombtare si në çdo degë kulturore nder në nji të shikuem kritik në shtieillin e materialit grumbulluem nga prodhimi shpirtnuer i yni; nji të çartuem t'asaj që kemi verte hartistike në lamijet e prodhimta s'onë. Nevoja pra i njaj letratyre kritike për me muejt me vetëm në ket landë amorfe të shkrimevet t'ona at që vlen të merret për shembull të breznivet ardhshme e të lavrohet me te shica hartike e popullit, e të jetë harti vertë hart. Pse nga mungesa e njëje kritike, mjersisht, deri sod kemi pasë në çdo krah e sidomos në letrarë, të grumbulluem heterogen kerkuem e bamë me me i e gjithnjë krejt në dam të çdo t'ardhmes s'onë kah edulim menduesit popullit.

E kah rrjedhë kjo e metë kaq kryesore, kjo pengesë për të ndertuemit e palestres së perparimit t'onë? Pa shikim nga se na nuk kerkojmë gjith-aq cillsi por se asht. Edhe nji shprehje e qytet e popujvet me nji jetë të shkurtur të qeverimit vetdije vëllake.

Kta asht për t'u vrojtë edhe nër lajstet e nismëdit e letratyrës s'onë të ditvet t'ona. Si kjo e vetë edhe qe gjurmuesit kritikë. Kta të fundit nuk janë marrë me vënë gjuhën me gjurmue vetren e hartistav t'onë ku e çfarë harti e çfarë asht hartisti, sa edhe me kerku zbulim censacionale shkrimtarësh të ri ase të harruem ase, si ka ngjia ndonjëje, krijuem nergat shkrimtarë prej tyne; vetem e vetem për të bërë një vetë e kerkuesit e aftësia e tij e të perpunim. Ksodo t'randsi kryekrejet në letratyrën t'onë, nga kjo pse jo-kritike i asht dhanë asaj pjesë shkrimtarësh që në të për tën s' dëshirë të kina vend në letratyrën t'onë e as në kritike. Trare aq e në studime e gjuhës, n'ate të gramatikës historike, pa duhet të merren kryesisht (me perjashtime krejt të paka) vetem për shokumein gjuhë të shkrume. Nër disa rase aq u perhap kjo «man» zhulie e të bujshme sa që «bejtaxhi» që nuk lanë porse dy tri strofa edhe ato me dyshim autenticiteti, kjenë marrë e paraqitë porsi të diktuem e «vlera» e dhanë botes lexuese si shembuj ma s'onë «letrarë». Nji grumbullim shembuj

ksotare kemi n'at tekstin e fundit të letratyres që botoi Ministria e Arsimit në dy vllimet e vllimëshme të «Shkrimtarët Shqiptarë», në të cillin vlerat e njmëndëta janë perzie me asgjasina ase me «të strhuem» të pa kurrëfar vleret që shumherë nuk meritojnë as të thihen shkrimtarë. Dse me kerkue nji shkëndi çfarëdo hartit në punen e tyre është kohë e bjerrun.

Të mos ishte drejtue ksoakra kritika e jonë hulumtuese, të ishte marrë sidomos e vetem me të kerkuemit në folk-loorin t'onë, tue e grumllue e rrjeshtue e komentue letratyren t'onë popullore, tue i dhanë kësaj paraqitje organike në të gjitha trajtat e fazat e veta; njmënd se letratyra do t'kishte posë perfitim e edhe puna e letrarëve do të ishte drejtue kah nji hart i njmëndët e me fryt imediat. Dse s'ka send ma të kerkuem me ngut në themelin e çdo letratyre drejtue kah letratyra e hartit sa të thelluemit në kundrimin e letratyres popullore. Na, posë kësaj të hutueme, kemi edhe nji tjetër të metë: kerkojmë pasë me-do-e-mos nji letratyre reflekse sa ma të pasun e të vllimshme, kurse porsa i kemi vu themelin kësaj. Dse nder shum pak shkrimtarësh s'anë diktohet vra-ga e shejtë e hartit.

Për letratyre zakonisht është marrë prodhimi menduer i dalun nga shpirti i nji popullit, ai za i paçensurshem që flet të kenunt e çdo popullit. Pra fryt i genit popullor. Kndej nji hartist, e sidomos nji shkrimtarë, do të dalin nga shkolla e popullit.

Nër në edhe kta ka ngja në trajten e kundert, ose ksodoret është tue ngja në ditët t'ona. Naimi e Fishta, Noli e Gjeçovi e Mjedia kan për t'u permendë gjithnji për shkrimtarë e për lavrues t'afët të hartit të shkrimit, e kta ndoshta vetem pse perpjekjet e tyre kah hartit, që në hapat e parë kah të të rrysut, moren drejtimin e qenë në perpjekje të pandame me letratyren popullore. Morija e të tjerëve e më nji mënyrë të posaçme letrarët e sodit janë të gjithë edukuem nga letratyre të hueja. Kështu edhe frymëzimi, kur ndodhet, smuhet nga se fjala e tyre merr trajten e rendimin e huej. Na kemi shum shkrimtarësh s'onë që për ket arsye edukimi së huej deri, dertimin e shprehjes e kan në sintaksin e gjuhës me të cillen u edukuen letrarisht; të tjerë mandej që mendojnë rreth botës s'onë me at mendësi e me ato të pame që ndojnë shkrimtarë botnuer mendon e flet rreth vendit të vet. Të gjitha kta dalin në shesh në nji shkrimtarë edhe atohër kur ky mburret të jetë i perpunuem, pse kto të meta ky tarë shkrimtarit i ka aq të rranjosuna se s'din me i çansue, pse është brumue me to.

Dra shkrimtari i jonë duhet kryekreje të jetë në dijeni të gu-rës së hartit të natyrshëm të letratyres popullore s'ones, të nji shijen e botes s'onë e t'i flasin popullit me gjuhën e tij rreth kësavet të shpirtit të tij. Dse «harti për hart» është formylë e dalun fryme e sidomos për ket hallin t'onë s'ka vend për nji herë; flas ksodoret më at veshtirimin e ngushtë të ktyne t'ajlvet, tue mos dashit me ja mohue hartit sovranitetin e pavaruninë e njherit tue mos kerkue as me nisë at formë të shtrënueme harti që thihret «harti për qellim», që në të shumen e rasavet degjeneron në mjet propagande.

Dse edhe letratyra, si çdo perpjekje njerzore e jona, duhet t'vehet për hulli të nja permirsimi të jetës mendore s'onë, për të gjetun e nja gjendjes perherë e ma njerzore të botës s'onë. Pra-

gama e vehtjes-shkrimtarë me morijen lexuese siellet në të gjitha rasat e letratyres si dhe të çdo hartit rreth problemit të gjendjes njerzore.

Ngjanë se vehtja imponohet mbi njeri e njerzim: frymëzimi mi-shnuë në shpirtin e kapun në sublimitetin e hartit ndikohet me çlardo mënyre (s'ka randsi si e ku e tek) në veprën e hartit, para të së cilles morija shijuese mbetet mahnitë e hartisti më ket rasë merr duken e nja qenje mbi-njerzore.

Para se t'u ap nji mbikqyrje të shejtë të letratyres s'onë e sidomos t'u çeku veçorit e veçantit e letratyre s'onë e, sidomos, t'asajë të ditvet t'ona; po më kandet me u tregue shkurtazi formen e zakonëshme të pseudo-letrarit a të pseudo-letratyres nër në.

Ner kurtet mesjetare kangatarët endacakë të Provencës nisne vallen e nji hartit andje. Princa e mbreten, posë se mceenat, mburreshin të thirreshin letrarë o poetë. Mbretin e mbretresha mandej, deri vonë, s pritoishin me hypë në skenë, si aktorë dramatikë ase edhe vetem personaxhe «kuadrësh gjallë» tue kerkue me jetue vehtje hartit.

Ngja kto kalime kohe të njerzvet me nga e filluen të nderto-hen të parat shkollë letrare. Ner këto shkollë kan nisë jen shumica e letratyrevet europjane. Ma vonë, shka banë aristokratët, banë dhe borgjezija. Ma vonë linden «salone letrare», ku hartistat e dasha-mirë e harteve mblidheshin për të jetuem nji atmosferë krejt të tyre, larg botëszhumë në vllim të jetës së perditëshme që vrrullin e hecen. Pra dhe harti filloi me kenë njiarë mode, nji arë të dalluemi t'atyne që mund kalojnë kohen si të duen dhe u shlye sq kta, sa kurtizane e balerina e kangatarë kerkunë me u per-mendë si letrare ase të paktin (!) poetesha. Të gjitha me arrijtë zënin e Sapho-s Helenike!

Mandej erdh nji kohë kurë çdo i ri ket u me jetue nji pe-riudhë bohemicen, pa u interesue për gjendje e ardhmëni, porse tue bashketu qne shpresen, në priftje të hartit të cillit ishte ktyrue. Hart e dashun: kurrëja tjetër! Athue këto harti të tje nji shj-kyemjeje nga bota që kerkon ndrydhje afshesh shpirtorë dridhje ngathë nga friga e «me jetue jetë».

Mandej erdh romantizimi e gjithshka perkonei të «tutualizo-hei, të mos i epei randsi jetës së gjallë me jeta të nekuqtohej, si dishka tyese e të thjeshtit të kulluett e shpirtorë të njerzimit që jetote nen hipokrizinë e dukun».

E kaloj edhe kjo herë hartit. Kluen kalët njerzore e erdh kerkesa e njeriut moçot që u kati nga ahyetati i teperm i gja-navet e nga të bubriçim tepet të shlyem të diessisë: erdh të kerkuemt e hartit të priun o të shpirtit e jetës si është ose fil-lit të paraqitun e shpirtit të hartit. Njeri si dishka fluruese dhe parrokëshme i do e kullu do. E kta thomë impresionizem, veri-zem, naturalizm, ermetizm o futurizm, kto shfaqje të mbreme të hartit, gjithnji, kur u moren veten pors andje, kur u lavren për kalim kohen ose shka sht me mjet për qellime frytdhënëse drejt së drejtë për shkrimtarin; në çdo periudhë gjithnji kjenë quejtë spekulime e «harti». Dore spekulim mandej, harti-spekulim kje dënuë gjithmonë me mburësi në harrësë e që perbuze pse qe ma-rre çdohërë pors fryt i shpirtit të së keqes, prodhim i pjeses ne-gative të shpirtit njerzuer.

Asnji shkrimtarë i vërtetë, asnji hartist i njimendët, nuk mendoi për fitim, për çka, për të gatim vedvedit udhën e nesrës. Ata nuk menduen të shumten çerës as për krijesat e hartit të tyre. Ata janë ftyrat ma heroike të jetës moderne. Qendruen si mnjenanë prej jetës së zhurmëshme të morijës, e nga vetmija driten me u folë turnavet me zanin e tyre që Carducci, më një strolë veten, e quen: «... Vigem vetitare krenare...» i Carlyle ganson shkrimtarin si herë, ekskluzivist prodhim i kohëve moderne, e shiton se deri sa të ngjase harti i bindshëm i të shkruemit mund të jetë trajta kryesore e heroizmit për të gjitha kohët. Heroi-hartist spikatë nder të gjitha kohët e njerzimit porsi hero. Ai truen mbarë jeten e vet vetem me përhapë shka i flet zanin i zemrës, shka i urdhnon të flasi shpirti i frymzues i tij, i rrysun me lexum mbi jeten e njerzvet mbi tokë. Për ket arsye hartistat, e sidomos shkrimtarët, ata të njimendët, qenë ndjekë e gjurmue porsi revolucjonarë, kryekyem e ngatrestarë, ambicioz sundimi e paditë deri si pshtjellues e dob-sues rinieje e të gjitha të metat e të dezat e shqonis i qenë mpësh-tetë kyne. Porse hartistat e vërtetë e sidomos shkrimtarët e vërtetë as nuk menduen aq për boten e jashtme, at që i rrethote, kur kerkuen me e shfaqë fjalën e tyre. U kondenuene të marrin për vedi at shperblim që u qe dhanë si copë lmoshe që u falet të vobek-tëvet. Spekullimet që banë botuesat e të gjitha kohëvevet permhi hartistat e vërtetë mbushin radhët e biografivet të shkrimtarëvevet bot-norë. E njeriu-shkrimtarë, që mbas deket qeverisë ndoshta popuj unji me fjalën e vet të shitypun, që sakt u flet njerzimevet mbas qinda vjetsh, e gjithnjë fjalë e tij ka forcë vendimtare nder shpi-ten, jetoi, pa u pendue kurr për drejtjet e të jetotë, me zhele e copa që i a mëshiroi shoqinija njerzore mes të cilës e desht fati sa kje gjallë. Por në kurrjenin prej kyne të harruemvet nga rrethi e shoqinija nuk u shtrë, gurra e hartit e as s'u pegë frymzimi i kulluet nga rrethanat e jashtme të jetës perditëshme.

Desha të dal ktu: cilt janë letrarët t'onë që jetuen ksodoret ose kurë kerkojnë m'u shfaqë udhëheqen nga kta shembuj të per-gjithët të letratyres botnore?

Hieronim De Rada, për t'rrrojtë gjallë, qe shternguem me më-sue në shkollën e njëj ishati, në moshën ma të shtyem, mësuës 89 vjeçarë! E Naimi? Ai që kishte aq nevojë për ajr e diell e jetë të lirë që ndrydhë jetë nper dhomat e ndryemë t'administratës.

Në kta ishte hartist! Porse për kta jeta private e tyre nuk kishte dhe aq randsi: kta jetuen ma tort me partin dhe për boten e të tjeret se sa tue shique ku bredhte nështrasha e tyre private. E jo se jetuen tue pritë zanin e frymzimit, shmang, si proletët e parë kurë pritshin zanin e Hyut të tyre; jo të gjithvet fati u reshë jetë pasanikësh e pronarësh që t'a lejte një pavaruni prej jetës ma-teriale; porse jeta materiale nuk mujt me nderhye në bashkjetimin e tyre me hartin. Aqsa ma të shumen e herës hartistat e njimen-dët, mes jetës të përgjithët, kan dukjen e të deshtuemvet, t'atyne që nuk dinë me vëlëzuen neper jetë, mes shoqisë...

Kta s'asht tue ngja sakt ner letrarët e kohës s'onë, që, si thotë me vend një kryeatikull i «Hylli i Dritës» (nr. 1-2, vj. 1942), letratyren duen me e bënë «artikull kozmetik, mjet paraqitjeje e në fund gurrë e burim reklami». Pse na s'od kemë ma shum exi-bicionista se sa shkrimtarë të njimendët. Pse edhe puntorët e njimendët, ner ne, janë miza të bardha!

Prof. Filip E. NDOCAJ

(vijon)

NATURA JURIDIKE E MBRETNIMIT TË SKANDERBEUT

Disa shkrimtarë të huej, kundërshtarë të vendit tonë, tue dashtë të na diskreditojnë në çfarëdo mënyre, kanë pretendue që Skanderbeu të ketë qenë një bajraktar i thjeshtë shqiptar, pa kur-farë atribut sovraniteti. E vërteta asht krejt e kundërt. Skanderbeu ka sundue në principatën e vet si sovran i vërtetë dhe në Shqi-pni si mbret i asaj kohe.

Për mos me hasë lexuesi në konfuzione, asht e nevojshme, para se me hye në themel, të bajmë disa sqarime mbi viset shqi-ptare dhe elementet tokësore e politike që përbaishin mbretërin e Skanderbeut.

Mbretëria e Shqipnis gjatë sundimit të Mbretit tonë të Ma'h shtrihet afersisht mbi këto krahina: Prefekturat e sotëshme të Vlorës, Beratit, Elbasanit, Tiranës, Peshkopis (bashkë me Dib-rën e Madhe deri në Koxhoxhik — Sfetigrad) Durrësit (me përjashtim të qytetit), Shkodrës (me përjashtim të qyteteve Shkoder, Lesh dhe Shengjin) dhe Kukësit tue u përishi në këtë anë edhe një pjesë e pacaktueme e Metohisë. Qytetet e Shkodrës, Lezhës, Shën-gjinit dhe Durrësit okupoheshin prej Venecianë e kurse vëndet e tjera të Shqipnis, qi ishin jashtë kufiut e përmendim ma nalt, në jugë, në lidhje dhe në Veri lindë okupoheshin prej Tur-qve. Kështu që, Mbretëria e Skanderbeut nuk përfshidhte në gjinin e sajë të tana viset e banueme për fisit shqiptar. Por edhe kjo pjesë e Shqipnis që formonte mbretin e Shqipnis asaj ko-he nuk ishte e unisjume. Ajo ndahet në shtatë principata nga të cilat ato ma të shjenjemet ato Principatat e Krujës, e Kërçovës e për-bame prej dy Dibrave, Matit, Vauënishit, e Krujës dhe rrethete të Tiranës me kryeqytet Krujën, Prishtinën e Arutit, Komnen Thopia Golemii e përname për rrethet e Vlorës, Kurvleshit, Hi-marës, Çermenikës, Shkollit dhe disa viseve nga ana e Devollit, me kryeqytet Kaninë e Vlonë; Principata e Muzakëve e përname prej rrethete të Prefekturës së Beratit dhe të Myzeqes me krye-qytet Beratin, e Principata e Dukagjijëve e Shalës dhe e Shoshit, e Zadrimës, e Durrësit e tiam të tjer sh ma të vogla. Por dy nga këto principata pësa vpjesë e fuqi të Skanderbeut kanë pa-së një sytë morale mbi tjetër, jo e Kruës mbi principatat e Veriut dhe ajo e Kaninës mbi principatat e Jugut.

Mbas këtyre spjegimeve të nevojëshme për kuptimin e the-mës keni me spjegue me parë origjinën e sovranitetit të prin-cave Shqiptarë, mandej kemi me studjue sypranin e Skanderbeut si nga pikpamja e punës së mbrendshme ashtu dhe nga ajo

e politikës së jashtme mbi këta princa. Kemi me krahase kë-shtu rregjimin mbretneur shqiptar me rregjimit mbretnore të Pe-rëndimit t'asaj kohë, tue u vënë në dukje se mbrami edhe fun-kcionimi i aparatit administrativ dhe kushtetuer.

Skanderbeu nuk krijoi sovranitetin e princave shqiptarë. Ke-ta ishin sovranë para mbretnimit të tij. Këtë sovranitet ata e kishin fitue historikisht në këtë mënyrë: Si vdiq Çar Stefan Du-shani, mbret i Serbis në vitin 1355, në mbretëni e të cillat per-fshihet edhe Shqipnja, një princ i Shkodrës u deklarue në vhe-te dhe mori titullin Balsha I. Ky princ formoi mbretëni të madhe shqiptare që nuk asht rasti këtu me e studjue. Por mbas shka-rrimit të kësaj Mbretënie të gjithë princat shqiptarë që njëfishin Balshët për kryezot u deklaruen sovranë vetudhënues tue trans-formue principatat e tyre prej provincje mbretnore në Shtete të pamvarana. Dhe kështu këto princa ushtroshin në principatat e tyre të gjitha atributat e sovranitetit. Ata ishin të zot me mbaj-të një fuqi farmatosun për mbrojtjen e vendit, me shpallë luftë dhe me ba paqë me princat e tjerë ose edhe me fuqina të hue-ja, me lidhë traktate me karakter ndërkombëtar. Manifestimi i so-vranitetit të princave shqiptarë në marrëdhjet midis tyre ose me subjektet e tyre ishte i përditshëm dhe historia e jonë kë-mbëtare asht e mbushun me ngjarje që venë në dukje të gjitha atributat e vetudhënimit me të cillat ishin të mvshun këta prin-ca. Gjithashtu edhe me fuqit e hueja, dhe sidomos me fshijet e Shqipnis. Princat e mbëdhaj Shqiptarë, si princat e Kastriotëve, Arrianasve dhe Dukagjinase sjellshin si sovranë të vërtetë. Për me ilustroe thezën tonë mbi këtë pikë, po përshkruajmë dy ngjar-je të cillat hedhin një dritë të plotë mbi realitetin e sovranite-tet të princave Shqiptarë para mbretnimit të Skanderbeut. Në vjetin 1420 përfaqësuesi fuqiplotë i Gjon Kastriotit, Princit të Kru-jës, lidhë një traktat tregtar n'emën të princit të vetme përfaqë-suesat e Republikës të Raguzës për tagrat që duhet të paguejshin tregtarët Raguzianë që transportojshin mallna në Ballkan tue u përshkue nëpër principatë të Kastriotëve. Në vitin 1421 Gjon Ka-strioti lidhë një traktat aliance ushtarake sulmuese dhe mbrojtë-se me Sulltan Muratin e II alancë e drejtue kundra Venetis. Prej këtyne dy fakteve del qartisht e princat Shqiptarë konside-roheshin edhe prej fuqive të hueja si sovranë të vërtetë.

Tash, mbas spjegimeve të dhëna ma nalt, nuk mbetet as-pak dyshim që Skanderbeu, trashigimtar i babës të vet Princit Gjon Kastriotit, kur u kunorëzue më 28 Nanduer 1443 princ i Kruës, ceremoni në të cillën muerrën pjesë një shumicë princash t'ardhun nga të gjitha viset e Shqipnis të lirë, t'ishte një mo-nark i veshun me të gjitha atributat e sovranitetit në të tanë prin-cipatën të trashigimeve prej t'et. Por ngjarjet që pasuen kthimin e tij në Krujë ndryshuen thellësisht atributat e tij të vëvranitetit tue u transformue pushtetet e tij princënore në pushtete mbre-

tnore mbi të gjithë atë pjesë të Shqipnis të lirë që përmendëm ma nalt. Ky transformim u ba për shkak të ngjarjeve të jasht-me dhe u imponue nga nevoja si e princave shqiptarë ashtu e-dhe fuqive të hueja t'interesueme. Skanderbeu nuk asht zgjedhë Mbret i Shqipnis, me ndonjë vendim të ndonjë kuvendi kombtar; as dhe asht njoftë si i tillë me ndonjë akt diplomatik të përba-shkët dhe të përnjëherëshëm prej fuqive të hueja. Por si u tha ma nalt ngjarjet historike të dituna të kohës së tij u imponuen si princave shqiptarë ashtu dhe fuqive të hueja që ta njohin si Mbret të Shqipnis. Këtu ma poshtë kemi me radhitë faktet ma me randsi të mbrendshëm dhe të jashtëm prej të cilve ka me rezultue njoftja e autoritetit mbretneur të Skanderbeut si prej princave shqiptarë ashtu edhe prej fuqive të hueja.

1) Njoftja e Skanderbeut si Mbret i Shqipnis prej princave Shqiptarë.

Sic dihet me 1 Mars 1444 u mbajt një kuvend në Lezhë ku muerrën pjesë të gjithë princat shqiptarë për me marrë masat e duhuna ushtarake kundra kercenimit të një invazionit turk që po i turrej Shqipnis. Në këtë kuvend u formue një Ligë e princave Shqiptarë dhe Skanderbeu u zgjodh unanimisht kryetar dhe krye-komandant i të gjitha forcave ushtarake që principatat e ndrysh-me kishin me rekrutue për me i ba ballë rrezikut të gatshëm. Asht e vërtetë se në këtë kuvend Skanderbeu nuk u dha titulli formal i mbretit. Por zgjedhja e tij si kryetar i princave Skënder-beu e bani në fakt Mbret të Shqipnis. Sepse atë me një herë mbas kuvendit të Lezhës luftoi si kundra Venetisë ashtu edhe kun-dra Turqve me të gjitha forcat e bashkueme të princave Shqi-ptarë n'emën të Shqipnis dhe jo n'emën të tij dhe të princave Shqiptarë. Edhe armiqet e tij kryesore të Turqve qendresën e ba-me prej Skanderbeut e konsiderojshin si të tilla me prej popullit Shqiptar i udhëhequn prej Sovranit të tyre të vërtetë, Skanderbeut. Për veç kësaj Skanderbeu që mbretënim, të tij i naltëroi edhe një politikë qendralizimi të forcave me fuqi shum princa të ve-gjële tue pastrue kështu vendin prej princave princë. Sikur Skë-nderbeu të kishte mundësi të bante një invizion turk sigurisht do kishte bashkuë të gjithë Shqipnin në një monarki të unjise-me.

2) Njoftja e Skanderbeut Mbret i Shqipnis prej fuqive të hueja.

Për shkak të rrethanave të ashpër të dituna, Skanderbeu u imponue princave Shqiptarë të bari i tyre, dhe si rrjedhje llo-gjike e kësaj pushteti, pushteti i tij princuer u transformue në pushtet Mbretneur mbi të tërë Shqipnin e asaj kohë, ashtu edhe kundrejt fuqive të hueja pushteti i tij pati po këtë vlefë juridike mbasi ato fuqi të hueja t'interesueme në punët e Shqipnis nuk

njoftën tjetër sovran sundimtar mbi Shqipërinë, për veç Skënderbeut. Ato fuqi i drejtoreshin vetëm Skënderbeut si monark i Shqipërisë për sa herë dojshin me u marrë veshit me Shqipërinë ose kishin me zgjidhë ndonjë konflikt interesash me vendin tonë. Pë disa ngjarje historike që ven në dukje të qartë njoftjen e Skënderbeut si Mbret të Shqipërisë prej fuqive të hueja, shënojmë se: Në vitin 1448 në Lezhë Skënderbeu, me anë të përfaqësuesve të vet fuqipotë Gjergj Pellini dhe Andrea Ispeshkev i Krujës, lidh një traktat paqe me Venetinë nëpër një përfaqësuesve të plot-fuqijshëm të sajë, me të cilin akt i pijej fund luftës midis Venedikut e Shqipërisë. Gjithashtu në vitin 1461 Skënderbeu nënshkruen në Krujë një traktat paqe me përfaqësuesat e Sulltan Mehmetit II nga kushtet e të cilat ay ma me randsi për thezën tonë asht njoftja «de jure» e Skënderbeut si Mbret i Shqipërisë nga ana e Imperatorit të Turqisë, Edhe Papët e kanë njoftë Skënderben për Mbret të Shqipërisë. Bile Papa Pius II kish vendos të vinte në Durrës me rastin e një kryzdate që do ndërmerrej kundra Turqisë, edhe me këtë rast do kunorizonte Skënderben Mbret të Shqipërisë Maqedonis dhe Rumelis, në mënyrë që njoftjes juridike t'i shtonte edhe konsakrimin fetar. Por kjo ceremoni nuk u përmbysh për shkak se Papa i sipërm, në kohë që po pregaditej të vinte në Shqipëri, vdiq. Prej këtyne ngjarjeve, kaplohet qarisht që Skënderbeu asht njoftë «de facto» dhe «de jure» Mbret i Shqipërisë prej fuqive të hueja.

Dhe asht interesant tash me krahasue rregjimin e kësaj Mbretënie me ato të Mbretënie tjera të Prendimit dhe mandej me hedhë një vështrim mbi funksionimin e aparatit shtetnuer të mbretënis Shqiptare si në kjo pamje të kushtitutës ashtu dhe të administrimit të vendit prej organeve qeveritare. Si dihet pra në shekullin e XV shoqitë e ndryshme njerzore të prendimit ishin t'organizueme ende në bazë të rregjimit feudal. Qeverija qëndrore, e përfaqësueme prej Papës në Italinë e mesme, prej mbretit në Napoli e në Francë, dhe prej Imperatorit në Germani, kishte pushtet me kryrë vetëm punët e shtetit, të mbrendshme dhe të jashtme që kishin një karakter kombëtar. Por provincat e ndryshme të qeverive të sipërme administroheshin prej princash, dukësh, kontësh e tjerë në bazë zakonesh e privilegjesh të trashigume prej qindra vjetësh. Këty rregulli të përgjithëshem nuk i ishte shmangë as Shqipëria në kohën e Skënderbeut, mbasi edhe ndër në princat e ndryshëm feodale gëzonin të drejtë dhe privilegje prej shumë kohësh dhe kta gjatë të tanë kohës të sundimit të Skënderbeut kanë vazhdueme me administruere principatat e tyre për sa u përkte interesave lokale pa kurrfarë ndërhyrje nga ana e sovranit Skënderbeu, të cilin i ishin rezervue vetëm të drejtat dhe detyrimet për me mbrojtë interesat e përgjithëshme të kombit Shqiptar, siç rezulton nga vendimi i Ligës të Lezhës.

Kemi pak dokumenta të sakta, si për sa i përket administri-

mit të vendit prej princave të ndryshëm shqiptarë ashtu dhe funksionimit të aparatit kushtetor të mbretënis së Skënderbeut. Për sa i përket administrimit të vendit prej princave shqiptarë dijmë vetëm, siç u tha dhe ma nalt, që princat shqiptarë administroshin principatat e tyre si mbas zakoneve dhe privilegjeve të trashigume prej shumë vjetësh; por nuk dimë kurgja me saktësi mbi mënyrën e miledijes të taksave, të funksionimit të drejtësisë, të sigurimit publik e tjera.

Gjithashtu nuk kemi dokumenta që të hedhim një dritë të plotë mbi funksionimin e aparatit të naltë mbretnuer ose ma mirë t'organeve kushtetore. Dijenja e jonë kufizohet me kaq: Mbreti Skënderbë në të gjitha veprimet e nalta shtetnore ndimohet prej një këshilli që mund të quhet këshilli i kunorës, dhe pa pelgimin e të cilit ay nuk mundte të ndërmerre asnjë veprimtarë me randsi. Për veç këtij këshilli, Skënderbeu mbante pranë vetes e dhe disa persona të shqueme të cilët përmbyshnin detyrat si me thanë të një Ministrit për punët e Jashtme, të një Ministrit të Financave dhe tjera.

Nuk mundet të flitet as kohe për garantina të liris personale të shtetasve të mbretënis: Kto lirina nuk ekzistojshin jo në Shqipëri, por as në shtetet e tjerë t'Europës kontinentale. Por me gjithë kjo pse mungojshin të tilla garantina kushtetore në subjektet, nuk mund të deduktohet nga ky fakt që Skënderbeu ishte një mbret diktator. Qeverimi i tij në principatat e Kastriotëve ka qenë një qeverim atnuer dhe në punët e nalta shtetnore të mbretënis, fuqia e tij sovraane, ka qenë pa tjetër e kufizuar prej ekzistencës së këshillit të kunorës që u përshkruan ma sipër.

E KOLONJA

Bukurija e pamjes së tij dhe madhështia e statutit bashkoheshin me një forcë trësore të përplotshme shpirtërore e tij e çudira. Me një të goditur të saj ia ktheu tokën njëherë në përshkrimet e arat e se motrës Mamicë në rrethimin e Krujës, për të shpikësuar rrepten e pashpirtme të Mojmës dhe të shpikësuar, me një goditje të shpatës i coptoj me të shpikësuar e Ballaban Pashës, Jonuz me të birin Hajdar. Në detyrë e kishte parë të ishte me shpatën e tij burra t'armatisur nga njoka me këmbet. Turqit kufizon që shpata e tij ish e magjepsur dhe, pas e qes së mu 1461, Sulltan Mehmed i kërkoj si dhuratë Skënderbeut. A dojshin me një herë, po Sulltani ia ktheu pranë duke theksuar se ishte shpata që kërkoj, posa nukë ndryshonte nga të tilla me të tjerë. Skënderbeu, duke nënqeshur, i tha ambasadorit Turk: «I dërgoj shpatën e mirë po s'mund t'i dërgoja dhe krahun bashkë!»

PAN NOLI - Nga «HISTORIA E SKANDERBEUT»

MENDELEJEFF: një profet Siberian

B. JAFFE: « Ngjohimi mbi lëndën »

Një zë u-ngrit në Rusi: « Ka edhe një element që ende nuk e keni zbuluar; do t'a njifni nga veçoritë e tij, që u-përngjasin atyre t'aluminiumit ».

Dijetari rus nuk mjaftoi me këtë profeci, po paralajmëroi edhe një element tjetër të përgjashëm me Borin; pati edhe guxim në t'i cakëtohte qysh më parë peshën atomike. Menjëherë pas këtyre, Mendelejeff lajmëroi qënien e një elementi të tretë, të cilin i përshkoi me kujdes të gjitha veçansit fizike dhe kimike! Askush deri atëherë — as edhe ay vetë — nuk i kishte parë këta tre elemente.

Kjo ngjiste në vitin 1869. Koha e mrekullirave kish kaluar. Ay që fliste si profet ish një shkencëtar i nderuar, profesor kimie në një Universitet me famë. Profecitë e tij nuk u-ngjijtë t'i mëson të mbi ndonjë majë mali duke zbritur pastaj s'andëmi me Tabella nën sqetull, po i a lajmëronte botës nga qetësia e një laborator kimik ku, në mes të tymit dhe të stufave kishte parashkuar qënien e një sinteze të fortë midis elementeve dhe fenomeneve kimike.

Profecitë e tij ishin edhe më të habitëshme po të mendohet se nuk kish bërë eksperimente; dukej sikur të kish harritur në këto përfundime duke u-nisur nga kurrëgj. Në mendën pjellore të këtij njeriu, mbiu dal kadale fara e një të vërtete të madhe, e cila pati pastaj rrjedhina teorike t'atilla që çuditën botën.

U-kërkuan elementet q'ay kish paralajmëruar në të gjitha anët: mbi tokë dhe nën tokë, në ujë e oqeneve, në pluhurin e fabrikave. Kaluan behare, kaluan dimëre dhe Mendelejeff-i nuk e humbiste besimin në saktësin e parashikimit të tij. Kur ja që më 1875 u-zbulua i pari ndër elementet e parashkuar: në një minierë xingoje të Pireneve, Lecoq e Boisbaudran hasi në misteriozin eke-aluminium. Kimisti francez analizi i mërësht mineralin dhe e studjoi elementin e ri nga çdo pikëpamje për t'u siguruar mirë se mos gabonte. Ish dora vetë: Mendelejeff-i pas kishte qenë profet! Lecoq e pagëzoi elementin e ri Galium, nga emëri latin i Atdheut të tij.

Po shumë nuk besuan, dhe kur pandehnin pa kuptim parashikimin e një elementi të ri me kaq saktësi dhe me kaq hollë-sira, mrriti lajmi se Winkler-i në Gjermani kishte hasur në një element të ri që i korispondonte eke-siliciumit të Mendelejeff-it.

Gjermani kishte ndjekur rrugën e treguar prej rusit dhe elementin e ri i a njoftoi botës me emërin Germanium për nder t'Atdheut të tij.

Sqepitkët e humbën. Ndoshita nuk kishin të bënin me një çarlatan..... Dy vjet më von të gjithë bindeshin se nga Skandinavia mrriti lajmi që Nilson-i veçoi eke-borin. E gjithë bota shkëncore i dha tashti të drejtë Mendelejeff-it.

Dhimitri Mendelejeff lindi më 7 Shkurt 1834 në Tobolsk të Siberis, djal i shtatëmbëdhjet i një drejtori shkollë të lartë. Ba-ba mbylli syt e verbëta kur djali i pjeqëris ishte ende i mitur. Familja nuk mund të jetonte me pensionin e vogël, kështu që hapën përsëri fabrikën e xhamit që kishin trashëguar nga gjyshërit. Mësimet e para i morri nga kunati. Më von e dërguan në Moskë e pastaj në Petroburg ku hyri n'Institutin Pedagogjik dhe u-specializua në Matematikë, Fizikë e Kimi. Klasikët s'i a kishte fare ënda. Në moshën 22 vjeç e gjejmë në Petroburg si docent. Pak vjet më von morri nga Ministria e Arësimit një bursë studimi për jashtë shtetit. Punoi në laboratorin e Regmaullit në Paris, njohu Bunsen-in, Kirchhof-in, morri doktoratën në kimi dhe pa mbyshur të 32 vjetët u-emërua profesor n'Universitetin e Petroburgut.

Jemi tashti më 1869, viti vendimtar i jetës së tij. Njifeshin dhe ishin përshkuar veçorit e 73 elementeve me shtat atomike të tyre që venin nga 1 për hidrogjenin der në 238 për Uraniumin. Ç'labirinth karakteristikash fizike dhe veçorish kimike të ndryshme! A kish mundësi të vijej aq pak rregull në këtë grumbull atomesh të ndryshme? A kish ndjeje mbiis këtyre elementeve dhe cilat?

« Veçoritë elementave janë funksione periodike të peshave atomike ».

Kjo është lidhja, ky është ligji i thjeshtë që ç'gjoi Mendelejeff-i. Çdo element ka vënie të peshës atomike në grupin e parë; halogjenët në grupin e katërt. Mjafton të dish veçorit e njerit element të një grupi për të njohur me mjaft saktësi edhe ato të pjeqërave të tij. Ç'kurrë kthe dhe munda mbi për mësimin e kësaj.

Mendelejeff-i ka bërë parashikimet më të bujshëm që njeh historia e kimisë. Në ditët t'ij peshat atomike e iodit dihej 127 dhe ajo e tellurit 128. Duhet prap të mendoste në tabellë më parë iodin dhe pastaj tellurin: Mëso po arësye të një rendi thjesht kimik kështu llojin të pandërthës Mendelejeff-i, me kurajo prej shkëncore të vërtetë u a dha përrorturin arësyeve të rendit kimik dhe e ardhura i dha baze.

Prapë në fillim të jetës së tij, ai me peshë atomike 196.2, vinte pas platinut me peshë atomike 195.7. Kundërshtarët që donin t'a kritikonin me çdo kusht nënin bujë të madhe reth kësaj të mete, Mendelejeff-i u-tha: « Gabimi nuk ish në tabellë po në peshat

atomike të të dy elementave. Ballanca e analistave erdhi në ndihmë të filozofit, se ishin peshat atomike ato që qenë të gabuara kurse Mendeleieff-i kish arësye: pësha atomike e arit ish më e madhe nga ajo e platinë.

Mirë po profecia më e madhe ende nuk ishte bërë. Në tabelë kishte vënde bosh; duhej të mpleteshin kështu siç ishin, apo do të zbuloheshin ndonjëherë elementet që do t'i plotësonin?

Pa pikë dyshimi shkencëtarit i jonë u çfaq në favor të hipotezës së dytë. Në grupin e tretë, për shembell, kish një vënd bosh midis kalciumit dhe titanit. Me qenë se rastiste në kolonën e borit, elementi që mungonte duhej t'i përngjante borit. Eshl fjala për eka-borin e profecis së tij. Eka-aluminiun dhe eka-siliciumin i paralajmëroi duke u-bazuar në konsiderata analoge. Paralajmëroi pra tre elemente që ende nuk ishin zbuluar, duke u a lënë kimistave pasardhës kujdesin që të vërtetonin profecit e tij.

Le të shënojmë tashti se gjith këta zbulime të bujshëm dhe më rëndesa historike nuk i u fantaksën Mendeleieff-it nga një çast në tjetrin. Ay vetë pranonte se «ligji i tij ish rrjedhim e drejt për drejtë e gjithë punimeve të grumbulluara aty nga fundi i dekadës 1860-1870.» De Charcourtois në Francë, Strecher në Gjermani, Newlands, n'Inglitëre dhe Cooke n'Amerikë, kishin vënë re qysh më parë analogji midis veçorive të disa elementeve. Mirë po shëmbëlla më e bukur se qysh dy kërkimtarë mund të marrin në të njëjtin përfundim, pa marrësisht njeri nga tjetëri është pa dyshim ajo e Lothar Meyer që zbuloi ligjin periodik një kohësisht me Mendeleieff-in: Në vjetin 1870 «Analet e Liebig botonin një tabelë të elementeve me autor Meyer-in, që ish e njëjhtë me atë të Mendeleieff-it. Duket se tashtim i kish ardhur di të këtij zbulimi, kështu që po të kish lërë një 30 vjet më parë Dhimitri Mendeleieff-i, sigurisht nuk do të mundte të na lajmonte ligjin periodik.

Universiteti i Moskës e zgjodhi anëtar nderi, shoqëria Mbretërore Ingleze i dha medaljen Davy (qay e ndau me Lothar Meyer-in) për klasifikimin e elementeve. Shqërit për Kimi të Gjermanisë dhe t'Amerikës, universitetet e Cambridge, Oxford dhe Goting e mbuluan me nderime dhe me medalje. U-zgjedh drejtor i zyrës se peshave dhe matjeve prej ministrit të financave t'Aleksa ndrit të III.

Kur plasi lufta Ruso-Japoneze, në Shkurt të vitit 1904, Mendeleieff-i u bë monarkist i flakët: me gjithë që i kaluar nga masha, u-vu në shërbim t'Aldheut dhe çpiku një barut të ri për marinë. Shkatërrim i flotës ruse në ngushticën e Zushimas dhe humbja e luftës e shpejtuan fundin e tij. I sëmurë nga mushkërit, vdiq nga polmonia në vjetin 1907, kur i kish kaluar të 70 vjetët dhe ish duke lexuar «Një udhëtim në Polin e Veriut» të J. Verne-it. Po të kish rrojtur edhe ca vjet, do të kish parë sistemin e tij të plotësuar në një mënyrë t'admiruarshme.

Përmendur nga M. Karajani

LIGJË E ZAKONË

Burrnija në «Kanunin e Lek Dukagjinit»

Pseudoshkrimtarët e huej, ata që e njoften vendin tonë vetëm ndër kalime të shpejta ndoshta turistike, i dhane Shqiptarëve atributa e epiteta jo të bukura. Në realitet, traditat e zakonët e ligjat e malësive e paraqesin atë si tipin më të sqet me virtyte ma të pastërta e ma njerzore.

Ligja ase zakoni asht një për të gjith. Ndërsa p. sh. ligjat popullore Gjermane, si mbas Rotarit t'Ediktit, janë të ndryshme për klasa të ndryshme simbas cillsis së personave, kodit i malësive tova nuk ban kurrnjë dallim a preferencë mbi të tjerët: femën a mashkull, i vorfën a i pasun, puntuer a auktoritet pësor në të gjith një sanksion. Këndej rrjedh liria dhe barasia dhe këndej kuptohet formimi shpirtuor moral dhe kulturuer i Shqiptarit nër kohët e tashta para krijimit të ligjave shtetnore.

Kanuni i Lek Dukagjinit asht dokumentari më solem i ligjave tova zakonore në pikpamje parimesh morale. Të c'vite frymen e kanunit, shofim se baza e këtyne parimeve morale asht koncepti i burrnis, në të cillen përfshihen shum cillsi tjera morale dhe shpirtnore: «Burrë me flëtë qaj Mësh Uci dhe burrneshë e madhe qajo Tringa»...

Besa liria bujaria mikpritja janë virtyte burrnore që të grumbullojnë së bashkull formojnë konceptin e supren të nderit.

Por, a ka virtyt ma të spikatur se besë se fjala e dhannut? Besa asht një vade lirie e sigurimi si shpija e të vramit iep dorërasit e shpjarvet t'aj tui ma i ndjeto për gjak përkoishit e mje në vade të kalueme, thele paraf. 54 i Kanunit. Shpesh ka ndodhe në dorërasit q'gjaksi jo vetëm që nuk asht vrë prej anës së damtome, por ka ay të kerkue ndihmë dhe afat, asht përcjellë dhe deri në kufin e një katundit tjetër, tue qenë si mbës zakonisht, i besë të të vramit. Për ma të pë: «Shpija e të vramit, po tana besë dorërasit, ky edhe pse e vrau, do të shkojë në mos e në gjimë më përcjellë të vramin deri në vorrim e me neje për drit». Kjo besë njatë 24 orë: (§ 856).

Këtu ndiqet shpirt i madh i bujar i Shqiptarit: Ay din me, i ndejë gjak zakonisht din me, në i urtë por edhe trim i çartun ku e tpe përja.

Po të flim bastaj në konceptin e liris personale, duhet t'a përmendim çashjen e guës dhe rolin e saj si mbas kanunit. Më pelqen të theksoj këtë në kundërshtim me shum shkrimta-

PUBLIKU I KRAJINË
 SHKODER (1970)

rë të huej e sidomos me Prof. Patetta, aukteur i parathanjes në Kanunin e Lek Dukagjinit përkëthye Italisht nga P. Pal Dbdaj se grueja ndër në nuk asht skllave, por e lirë në kuptimin e vërtetë dhe moral të fjalës. Dhe në qoftë se ajo ep pershtypjen e një grues se vucjtin pse jeton e mbyllun mbrenda katër mureve të kullave të nalta apor pse punon krahas me burrin nëpër ara e livadhe, kjo nuk don të thotë pra, skllavnë per gruen. Rrjedh pikërisht nga koncepti i nderit për me evitue sa ma te për imoralitetin. E vërteta asht se grueja asht e dashun dhe respektohet e nderohet prej burrit, familjarvet dhe atyne që e rrethojnë. Deri liga e ahmarjes ndalohet përpara saj. Këto grà janë nana të vërteta pse dijnë me rritë fmij trima, të drejtë; u mësojnë atyne pasionin e armëve, dashunin e tokës ku linden dhe vultnetin per punë. Janë gra të vërteta, pse me armë në dorë, u shkojnë pas burrave të tyne nëpër bjeshkë të thepisuna, për punë, për luftë, ku të jetë nevoja. Nuk janë skllave, por janë të urta e të dashuna, pse zakoni, ay zakon patrialkal u keshillon ndigjesë e dishiplinë ndaj burrat e tyne. Këndej rrjedh edhe fakti se familja koncepohet si familje në vështrimin katolik të fjalës e jo në kuptimin e një kontratë bilaterale dhe shpesh cërdhe adulterit dhe degeneracionit.

Nuk asht për t'u quditë pra për disa zakone, nuk asht për t'a quejtë t'ullë as edhe skllave gruen e Kanunit e për pasojë nuk duhet të kujtohet primitiv a i egër ky popull, nga fakti se ende «ekzistojnë grà që i lajnë kambët mikut kur vjen tu shpija». Pse, po të shfletojmë historin dhe po ti hedhim sy ner popujt e qytetnue, do të shofim se, ka zakone analoge edhe në Greqi: Penelopja i lau kambët Ulisist kur ay u kthye nga lufta! E pra, Grekët e vjetër ishin të civilizuen qysh as here.

Pervujtinja e grues në rastin konkret rrjedh nga një karakteristikë tjetër që asht pikërisht mikpritja: «Shpija e Shqiptarit asht e Zotit e e mikut» (§ 602). Edhe në kësoilat ma të mjerueme e të humbuna ndër male të ftofta me borë, ase nëpër thellsit e pyejeve dhe të fushave të pa-banueshme, do të gjindet pa tjetër bujarija dhe mikpritja tashmë e njoftun edhe në botën e jashtme: Malësori i naltë për kah trupit, tip i gjallë i rracës dinarike të Nordit, me vijeza të forta, musteqe të gjatë e fytëre të vrantë për kontakt të vazhdueshëm me natyrën, do ti dalë para mikut e do ti shqiptojë fjalët: «Bujrum, mirë se të ka prù Zot!» Në një dhomë të madhe pa tavan me mure të zverdhame e me trej të nxim nga tymi, pranë një votre me një zjarr të madh, aty mbi një stol, do ta ketë vendin mikut: Buka, krypa e zemra e mirë nuk do ti mungojë kurr të zot të shtëpisë. Do t'api urdhën njetës prej grave me lë edhe kambët, pse: «mikut i lahen kambët» (§ 610), si ndër Grekët e vjetër: «Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera vasum cum aqua — (Ex. C. C. Salasio, Pontifici Juris, Liber XVI).

Fjalë t'ambra e bisedë të kandëshme do të mundohet m'i ba mikut i zoti i shtëpisë dhe, në qoftë i vorfën, një kuçer drunit për jastek e pak kashtë për dyshek do ti avisi aty afër për me fjetë. Dhe do të ketë kujdesin ma të madh për të tue e percjellë të nesërmen deri ku të shifet nevoja edhe po ndodhi gjaksi i një, mbasi Shqiptari nuk të prekë në besë. As Abdullah Dreni nga Kosova nuk e preu Pashën në besë:

Kjo pat ndodhë para luftës Ballkanike, në kohen e dominacionit Turk, kur shpërthei kryengritja kosovare dhe Pasha, i dërguem si komandant nga ana e Turqve, shkoi personalisht në shtëpinë e Abdullah Drenit për me bisedue mbi cashtjet e rastit. Kryengritsit, mhas mbledhjeve të shpeshta e të fshehta, kishin vendosë qysh me kohë t'a vritshin ase t'a zejshin gjallë Pashen për pushtatimet e padrejtesinat që kishte ba mbi Shqiptarë. E kështu e kishin rrethue shtëpinë e Abdullah Drenit, të cillit — nuk duhet harrue — i kishte takue me marrë pjesë në këshillen e parë t'atyne mbledhjeve. Por ay, kër e pa ngusht punën e Pashës, pat thanë: «Gjithshka ap për cashtjen e përbashkët: jeten teme, të fëmijëve të mij, të grues seme; pasunin teme e gjithshka kam, por: erz e mik e shpirt si falis. Dhe asht i naltë veshtrimi i këtyne fjalvet.

Janë cillsi këtij që e bajnë Shqiptarin të nderohet Shprehjes «Dy gisht ndër të lule të ballit na i njëti Zoti Madh» (§ 596), i shtohet tjetra: «Ai të cillit ja muer ndera, vetet i vdekun kak kanuja» (§ 600), sepse ndera e marun s'falis kurr por shpërblehet vetëm me të dërdhur të gjakut (§§ 597, 608).

Ndera i përmblidh të gjitha zakonet e irtytë e mira. Kështu: me ia prishë ndermjetsinë a besën dukuj; me ia marë armët e krahit a të brëzit; me ia dhënë buken me ia thy shpin, vathin, kotecin; me ia ndalë uban a borshin; tue qenë ato të gëtit kundra zakonave të mira, ato motive të të cillat meret ndera burrit simbas kanunit të malvet.

Më pelqen me vù në parafishtë nga ana tjetër e kësaj faktin me randësi të ahmarjes, se gjes mead t'a gjetë një vend të përshatshëm në vrytjet e burrasvet me kambët, neqofesë e analizojmë me kriter dhe e këqyrin me sy psikologu.

Në këtë rast, po Biondini, në volumnin e tij «Albania quinta sponta d'Italia» (1892), thekson: me këtë mbi ahmarrien: «Nuk asht aspak ajo që të s'orma ligjore qulet, veprë arbitrare e arësyes së se të cillit t'a edhe t'kimi i shprehjes «sy per sy e dhambë për dhambë». Qëllim i kryesues i kësaj stabilizimi i qetësisë dhe vumja e mballit në pënjel tërësinat të një denimit saktësisht korrespondues. E kështu me të vëmtit pësojnë idhime e pikëllime krejt pjestare e familjes për efektet e afekteve me njëni tjetrin — sepse individit konceptet në funksion me familjen —, gjakësi hyn per pasojë në gjak me familjen e të vramit. Kështu që, kur të

dyja familjet në gjak do të kenë numër të barabartë viktimash, atëherë paqja do të jetë automatikisht e vendosur. Dhe atij që do t'a dhunojë përsëri këtë paqe a këtë rregull me një vrasje tjetër, do t'i digjet shtëpia prej pleqsisë simbas kanunit.»

...«Kurrush ma tepër se unë si kishtar katolik — thotë P. Gjergj Fishta — nuk mund t'a dnojë punën e gjakut në vedvede... Veq shka se, për me caktue gjëjen shpirtore a asht a s'asht barbare në një njeri asë në një komb, nuk do të merret aq tort në kujdes fakti sa shkasi psikik që e shtyn njerin asë kombin me veprue... Dhe tue u hazue në këtë parim, Fishta provon se ahmarrja nuk asht një shfaqje e egër e shpirtit dhe e ndiesis, por realizimi i një drejtësie. Sikurse gjyqtari modern që tue e dënue kriminelin për me shpëtue shoqin njerzore prej rrezikut, nuk mund të quhet gjakës, ashtu pra nuk quhet i tillë edhe malësori i ynë që vret për me i respektue zakonet e me i çue në vend vendimet e këshilleve të pleqve.

Tekmarrja, në veprën «Shqiptarët e të drejtat e tyne» Fishta konkludon: «Shqiptari tue e vrã gjaksin, nuk ban tjetër veq me respektue një ligjë që për të asht e drejtë».

Por, për m'e kuptue burrin dhe parimet morale që e motivojnë Kanunin e Lek Dugagjinit, duhet m'e njoftë mirë shpirtin e popullit tonë.

Av. M. PIPA

NËDRA VEHTJAKE

§ 593. Kanuni i Malevet të Shqypnis nuk e veçon njerin prej njerit. «Shpirt për shpirt se, duken e falë Zoti».

§ 594. I miri e i keqi kan një çmim: Kanuni i mban për burra: «Del i miri prej të keqit e i keqi prej të mirit». «Në kandar të vet se i cilli peshon katërqind derhem».

§ 595. N'i prekët kush kujë në ndër, peng e plak për ndërë të marrun s'ka; Kanuja thotë: në daf, falë, po deshtë, laje ballin e vrag-nuem.

§ 596. Nderen seicilli e ka për vedi e nuk mund t'i perzihet kush kujë as me e rrethue me pëqje e me pleq. Dy gisht ndërë në lule të ballit na i ngjiti Zoti i Madh.

(prej KANUNIT Të LERKËS)

GJÂMË E VAJTIME NE POEZIJË POPULLORE

Sikur njeriu perdori poezin e fuqishme për të madhnuë veprimet fisnike, për të nxitë në ahmarrje, sikur këndoi dashurin, për të cilën pasjoni bujar ia ambëlsoi tjalën dhe poezia ia dhelatoi dhe preku zemrën, e pat zakon të naltojë kangë pikluese dhimbjeje për të ngjallë kujtimin e dashamirëve të humbun, mbassi, për ngushillim të vuetjve të tija, ka nevojë të kërkojë një ndihme, e mendon se e gjen në jehonën e klithëmeve të veta. Kësë kangësh së përmortëshme gjinden me shumicë në Shqipni.

Me gjithse në vendim t'onë gjâmët e vajtimet kanë rrujtë me besnikë të jashtëzakonshme forma shumë të lëshëta e me gjith se ato kanë marrë aspekte të posaçme e tipike, nuk duhet besue se janë një specialitetet i Shqipnis.

Kangët e përmortëshme bëjnë pjesen e një rriti vdekjeje që gjen burimet e veta në agimet e historis, e asht sikur madhimi poetik i saj. Me shembulltyra shprehëse e metafora origjinale, jartësohet bukurija, mirësija, trimnija e të vdekunit; qahet rinija e të e humbun dhe jeta e shpenzue në punët e vështira tushakëve i flitet sikurse të ndigjonte, nxitet m'u ngrehë, m'u përballë për zin e dashamirëve të vet, mallkohen aniqet e tij, kërkohet ahmarrëja, akuzohet vrasja e bame trathësisht. Me leshra të leshuene ndër shpatulla e në gjoks, me sy të ndezun nga prushi dhimbjes, vajtueset siellen rreth të vdekunit, rrabin gjoksin, përpiqen duert, gërvishin tytyrën deri sa e bëjnë me qitë gjak e ndërmet vajesh e ofshamjesh bëjnë pranë mbi kutomë.

Dihet se vdekja që celebrue prej popujve e kanë qysh nga fillimi i epokës indogermanike me ceremoni të posaçme, siç e shohim ndër Veda-t, në Homerin e ndë rrugeditë të lëshëta. Dik nga ajo gjë asht rrujtë edhe ndër popuj civilë modernë, e po pakë, për ma tepër, e ka humbë karakterin ceremonial të vjetër tue u ngurësue në bestytin të vdekjes e në formën të pastëptim.

Vetëm ndër vendet që të humbun e ndër njeri ku qytetnimi nuk ka mundë t'arrijë, mbeturinat të në dolëse të lëshëta janë rrujtë deri ndër dit t'onë Shqipnisja përket vendit; por edhe këtu qytetnimi që ngadalë hikon përpara, ka shqym shumë prej çka kërkues e studjues patën asë të bëjnë.

Këtu nuk do të merremi veçse me dafë të lidhuna ngusht me një degë të poezisë popullore, me vajtime e gjâmët e përmortëshme, të cilat, të përdoruna me parë në të gjithë Shqipnin, nuk jetojnë tashma veç në pakë vende, ku në ditët edhe sot zakoni shumë i vjetër i praftë e vet (njëtesvet).

«Këto kangë e klithë fillojnë persë klithëma e dhimbjes, e leshueme prej gruve të shtëpisë në vdekjen e një prej faretisit, e përdorun edhe prej ilakave e prej t'afërmeve si shenjë mbledhjeje, të jetë paqë pakëz. Kangët përbbahen vetëm prej pjesësh e korit. Njer-

zët nuk marrin kurr pjesë. Rendi i ndjekun është pak a shumë ky: Nji za ia nis e vajton me za të zgjatun, tue mbajtë të njajtën notë e tue zhprehë dhimbjen e vet në në ligjëratë të lidhun e jo të lidhun (prozë e poezi), si për shembull: «Oh! ti bir i im i vetëm, përse më le ti?» Mandel tont hyp në të «katërtin» e «të pestin» na të lartë, e fillon një distik në poezi. Mbas një shenji me dorë hyn kori, kori i grave të tjera, në fund të të cilit «a-solo» i zanit, tue ra në tonin e përparshëm, vijon vajtimin: «baba i yt, qi është përjashta, do të këthehet» — kor i distikut të mparshëm — «aj do të pyes për ty e nuk do të gjejë». Kor. Mbas disa këso varacionesh nji gruc tjetër, mbas një shenji me dorë, ndërpreen vajtimet dhe vazhdon «a-solon», me të cilën ajo ndërmon zakonisht edhe distikun e këngës korale, e kur e lyp rasti trillon edhe distikë të tjerë...» (Georg von Hahn, Albanische Studien).

Qe nji vaj i nji nanë mbi të birin e vramë:

Maroi dita po vje' nata
Po vje nata me na dā
Kurr ne kot jete për mos m'u pā.
Kur të shkojsh e ti nā dhē
Si na e bane zemren nē
Cy t'u baftē o gjuha dhē.
Kur të shkojsh o n at konak
Hapi krahē e zgjaje pak
Bane kulmē, bane çardak
Lej nji dotē e nji proçiere
Çi shosh lulet prej prandvere
Çe bin dielli e të njoftsh
Çe dali drita e të shofsh
Nderi qira e kandila
Se vinē miq e probatina
E të qesin e të pvesin
A jē vetē a i kē robti?
Vetē nuk jam e robti i kam,
Vetē jam n at breg të shkëlun
Se këta gjak a gjak të derdhun
Sē këta gjak a gjak drakont
A thue derdhe a prej sokoli
Po bje shi e nuk e lā
Po bje diell e nuk e thā
E kī nisë nji odē të vogel
Ajo odē kjoftē e lulzue
Se permrenda lule arit
Se përjashta lule barit

Se ku ta nisi e liga shtatin
A thue t'a nisi nā shputē të kamēs
A thue t'a nisi n'ovaj t'opanges
A thue t'a nisi nā gajē të sylahit
A thue t'a nisi nā zemār të barkut
Jē kenē shtiza e nji bajrakut
Jē kenē kulmi i nji konakut.

(Foklorë, Kangë e Vajtime. VII. III. f. 48).

Rallë here, edhe në letratye harti, kemi ndëgjue dashurin e dhimbjen amnore tue u shprehe me kage theksa të kullueta poezije. Cilë është sekretit? Dendesi e jashtëzakonshme ndiesije e bashkueme me nji tantazi fillestare por të tortë qi krijon shembulltira të guximshëme dhe perdorë krahasime mjaft të holla.

Ndër disa vajtime të tjera shohim se nana, për të qitë në pah bukurin e të birit, e quen «bubucë trendafil» e për të lartësue mirësin e tij e thëret «pëllumbi i em». Shpesh-herë i thotë: «ti ishe bajrak» i em, d. m. th. në të njajtën kohë shtylla dhe mproja e familjes.

Në se jo të gjitha gjamët e vajtimeit arrijnë fuqin shprehese e lartësin lirike të vajtimeit të çekun na nalt, me gjith atë ndër shumë prej tyre nuk mungojnë theksa, pjesë kalime mendimi, qi na prekin për gjallni e originalitet. Nji nanë e thëret birin e njomë të vet keshtu:

O trëndafil bubucë,
Lule jeshe, u këpute,
O trëndafil taxë!
U këpute pa vadë.
Lumthi ai copë vënd.
Që pret këtë cop ergjënt.
Lumthi ai copë bar,
Që pret këtë copë ar!

(Visaret e Kombit. VII. III. f. 210.)

Se fundi le të vrehet liriteti i kësaj pjesë vajtimi, të të cillin qahet humbja e nji nuseje të rë:

Cy, o Bushja e Alush Zyberit,
Çe ka pasē falē Zoti për sari:
Me pashi si dritën e diellit,
S' shihet kund ai baxet niaç.
Syt e m'haq, faqet me qajē,
Flokë rrugitun si hatusha,
Rrugës kronit kah të rā,
Si me nuse ashtu me qajē,
Dëmbi të gjitha ka na dā;
Dorsi vida për haxh,
Kur na vishē n at grykë kronit,
Flokët tu si krahë sokoli,
Faqet tu si xham vapurit,
Shtati i t'porsi vapurit,
E me bax e me burnit;
Si me m'at trim...

Karakteristika e gjamëve dhe vajtimeve ma të vjetra është fekti se shumë prej tyre në si most themeluer frymzimi ahmarrjesi. Çka, edhe në vije të tjerë, e i ndërkon këtë është nji ndiesi primitive e ashpër e i fort i nderi, krenarije, heroizmi.

Si konkluzion fund të kësaj shprehje pra se ndër kangë vajtimi e gjamësh të poezis popullore shqiptare çtaqen theksa pasioni dashnuer, buzëqeshje e nana fëmijsh, britma dhimbjeje, tregime krenarije e hove kurra.

Fadil PODGORICA

FEJESA U BË FËT E FËT...

(SKICA NGA ZAKONET E GJIROKASTRËS)

K ishte vendosur nëna t'a fejtonte. Ç'do kundërshtim nga ana e tij e ç'do arësytim për pamundësinë e fejesës shkonte kot. S'bëhej ndryshe. Duhej të fejohesh pa tjetër. Unë thoshte ajo u plakla po thuaj; pastaj, dua të roj pesë ditë rahat. Dua të të gezoj pse s'dihet: me kontrato s'kemi ardhur në këtë jetë.

S'kish orë që të mos i përsëritte këto fjalë. Aq e mërziu djalnin sa ay, u përgjegj se po t'i pëlqente ndonjë nga vajzat e Qytetit, do të fejohesh. Dhe besonte se do të shtyhej puna, me që në Qytet ishin «jabanxhinj» dhe nëna nuk i njihte vajzat; kështu që do të kalonte një kohë bukur e gjatë vetëm duke kërkuar.

Mbas dite, kur ç'do punë në shtëpi qe mbaruar, nëna me kabinistrën e çarapeve nënë krah (të qepurit e çarapeve s'hyn në radhën e punëve), vete të teta Hazizeja, fqinja më e dashur e 'saj.

Si u pjetnë e u përpjetnë të dy gratë shtruan nga një «shilte» në «hajat» pse atje s'para ndihet të nxehtëit e Verës. Zuri secilla nga puna e dorës e filluan njëkohësisht dhe bisedën.

— Ke parë moj Hazize që s'më bëjnë të shkretat — dhe i tregoi duart — Jam tërë gaz sot: Jashari u kandis që t'a fejoj.

— Uu... Do pse s'thuh që na kësili! Do për kë kështu?

— Aj dhe ti! Dër kë të jetë kismet. Unë s'i njoh vajzat e Gjirokastres. Nuse për Jasharin, do të më gjej ti.

— Do si po! Që nesër që të vete për të uruar në Hasanaj do t'a hap fjalën. Sa të dëgjohet, pa pastaj, nuset na vinë vetë. S'të kesh nge nga krushqaret: sa të hijë njera, do të dali tjetra...

Dhe fjala u hap. Gjithë Gjirokastra e mori vesh që Jashari i Hadi Beut nga Delvina, ay mësuasi i ri, kishte vendosur të fejohesh. Në ç'do mbledhje grash: ndër dasma, sinetdhëqe, ziafete e «ksodhe», s'bëhej muhabet tjafer, veç këti. Kush thosh fjalë të mira, kush të këqija dhe ato që kishin vajza brënda, rinin e dëgonin me kujdes, e ati këtu, bënin dhe ndonjë pyetje, si p. sh.: nga është ç'punë bën, nga ç'fis është, a ka ndonjë çikë gjë a mall e plot të tjera të këtiq lloi. Dhe përgjigjia ishte: — Ç'jet! Nga Bejlerët e Delvinës aq! Mbaruar shkollën e madhe, i sjellur. Djalë për kohë të djalit. Apo: — Djalë nga të kohës, më shumë në kafene se sa në shtëpi. Me shkallë e nga fis është po ç'e do...

— Mos thuaj ashtu dhe ti Hamdo — kërcën një grua andej nga fundi. — Si gjithë djemt'e kohës. Të bën rrah shpirti t'a shoq: si pullumb. Me shkollë, me gjë. Ç'do tjetër?

— Ato që kishin vajza brënda s'dinin se si të bënin. Të venin me krushqi? Do ato gjithë që thonë? Jo xhiko, s'e bëjnë dot. Unë, pa gjene! E kush tha që është... «ashtu nga të kohës nëpër kafene»? Ajo tru shkular! Do, që, t'i mbeten dhe botës vajzat brënda si i kanë mbetur për vete! Pastaj, ç'i do fjalët e botës? Fshati që duket s'do kollaus. Vënd më të mirë s'ka. Që nesër do dërguar teta Zurbua.

S'ish nevojë që teta Zurbos t'i bëheshin të njojtura cillësitë e vajzës. Ajo e dinte, ç'duhej të thosh. Pastaj këtë vajzë e shihte ditë për ditë: shtëpitë e sajë me të Hasan Beut janë po thuaj ngjitur.

Teto Zurbua u vesh u ngjesh dhe me të shpejta e zuri avline e... «atij mësuasi nga Delvina».

Si pak kohë që kishin në Gjirokastrë, nëna e Jasharit s'i njihte të krushqaret, kështu që ajo u habit me vizitën e një të pa njohure sidomos në një orë kaq të shpejtë: as Ai as Jashari kishin dalë.

Do ja ku vjen Hazizeja. Kishte parë të mirënjohturën krushqare dhe kërsëhrija e shtyti të vije.

— Miserdhe. Miserdhe Zotrote!!

— Miserdh të gjeçë. Si jeni biro? (teto Zurbua qe sa një lopë, shtatë vjeç, kur lindi Hazizeja).

— Të puth dorën. Zotrote mirë?

— Shiqir gjene.

— Ç'qe ata kështu?!

— Hiç. Kaqe kohë thaçë, këtu juo zonjë — dhe dëftoi nënën e Jasharit — dhe s'i kam vjaro.

— Miserdhe. Të lumtë këmba.

S'kishin mbaruar akoma së pyeturi gratë kur doli Jashari.

— Djali i zotris s'ate ki?

— Si urdhëron.

— Të të rojë. Asllan! Si je biro?

— Të puth dorën. Zotrote! — dhe djali doli.

— E paske burrë djalnin! Të martuar o ke?

— Jo, as fejuar bile. Lani thom t'a martoj.

— Ishallah bije në nonjë nuse të mirë.

Hazizeja gjoja sikur donte një sifë, e mori vesh nënën e Jasharit dhe i tha se cila qe misafirija. Lani ndonjë puna, do din dhe ajo si të flasi.

U këthen të dyja në obor.

— Do ke ndonjë bilë në fjalë? — t'i flasi krushqarja.

— Jo akoma.

— Kam një vajzë atje afër u po, ç'vajzë!! Vajzë për kokë të vajzës! Nga der'e mirë, e bukura e zgjuar, dëmtores e i dhe sirl ja bën dora. Të ralla janë vajzat si ajo këtu. Dër të gjitha kanë dalë fjalë për atë derman. Ka një babë e një nënë ajo që... Ja pret kokën. Xhanëm s'ka e bojë babë, këto punë, jo, që të thom.

— Çila kështu?

— Vajzë e Hasan Ete diut. Për të keqen nusen hapet fjala se ç'dëgon botën. Këtu është jep e merr, e bënë të lillen tra.

— U, jo xhiko! — mar dot në qafë vajzën e botës. Do ti thom djalit një herë, pa, gjene të ssemi.

— Da në dal t'a shoq vete, ato e kanë më venë në sinetllëqet e djemet të Mëja Agajit! — dhe Zotrote.

— Kishte. Të shonë një herë.

Punë duket si e një vije. I doli nga e mbaruar teta Zurbos. Aq i bënte asaj xhanëm, jo, e kishin ballin se do kërcësinin do-një par çitjane po të më merr puna. Të këtë rallë me që vajza qe na der'e mirë, mund e vinte edhe ndonjë napolonë mbi çitjane.

Puna u gjet e përler nga të gjithë dhe fejesa u bë fëtet e fëtet. S'i kish dalë kot me të purë mbaruar teta Zurbos!

NEKROPOLI I KOMANIT

II.

Mbas përkshkrova pak a shumë në vija të përgjithshme gjendjen dhe historinë e kllj nekropoli pa kaloi me një herë në pershkrimin e lëndës dhe në përfundimet e mbrituna.

Nji gjë e tillë është, mjaft e vshirë mbasi sendet janë tepër të shpërdamë dhe sidomos pse deri në ditët e sotme nuk kemi pasë germime e studime të thella mbi këtë nekropull. Sidoqoftë rëndësia që xen ky nekropull në historinë e Shqipërisë e të Shqiptarëve është e madhe, prandaj duhet që t'i kushtojmë interesim të vendmëshëm e studim ma të gjatë me shpresë se në t'ardhmen ka me u mbërritë në përfundime të sigurta.

Mendimet e përfundimet e studjuesave të huej që u morrën me këtë problem janë të ndryshme e shpesh në kundërshtim midis tyre. Më parë se me folë për përfundimet e tyre, po rreshtoj këtu disa prej sendeve të gjetuna ndër vorret e germueme radhitë simbas kronologjisë së germimit, d. m. th. tue fillue nga Degrand e tue mbarue te Ugolini.

Degrad gërmoi dy vorre shumë të pasun nga të cilët u nxorrën sende të ndryshme. Nga i pari kemi dy qafëza (it. collare) bronxi, tre bylezkyë e dy vathë veshësh bronxi, nji gjerdan prej 75 inxhish e cilindrash, nji unazë me tri lajë e nji karficë bronxi. Prej të dytës nji qafzë e perbame prej xhixhash xhamit në bojë të bruzët me nji inxhi korniolet (gure i çmueshem fr. cornaline), dy karfica e dy rrethë prej bronxi, dy vathë të lyem n'argjand e të zbukuruem me filiçrë, nji unazë argjandi me zga-ver onçet, nji komçë, nji unazë, nji bylezkyë e dy qafëza të gjith prej bronzi e më në fund disa vegla bronxi.

Kto janë pak a shumë sendet që Degrand nxori nga kto dy vorre dhe që qenë dhurue nga një muzemuit St. Germain en Laye. Uniformiteti në nderimit të ktyne vorreve u përgjegjet edhe stili i sendeve të ndryshme që i perkasin pa dyshim të njëjtes periudhë. Nuk qenë gjetë as pare të vjetra as sende e enë prej bote së pjekme. Degrand vrente se sende po thuej se të tilla gjindeshin ende m'atë kohë (fillimi i kllj shekulli) në Pazarin e vjetër të Shkodrës. Në nji vorr u patë gjetë nji shpatë me patfë të gjatë e me dorcë bronxi. Në patfë e në dorcë të shpatës shifeshin ende do teprica drurit që ndoshta perbajshin dorcen dhe kllëfin e shpatës.

Mbas Degrand të shohim atë çka Prof. Traeger studjoi. Janë katër vorre. Sendet e të parit janë të gjitha bronxi me nji të-

mashk shumë të bukur. Kto janë: dy karfica të njëjtët tip por me madhësi të ndryshme, unaza, unazë tjetër nga e cilla varet nji farë zbukurimi, nji kalë. Nga skeleti nuk u gjeten veçse disa copa të ndryshme.

Në të dytin gjindeshin dy skeletën, nga të cilët njena rrashtë ishte mjaft e rrejtun kurse tjetra prishë fare. Përbri gjindeshin dy karfica të ndryshme, nji unazë e thjeshtë, dy karfica hekuri me madhësi të ndryshme, të njëjlojta me ata të parit vorr, nji njaçe zhgjetë, nji komçë hekuri, nji bylezkyë e nji unazë bronxi me nji fytyrë zogu e lajë të tjera.

Sikurse në të dytin edhe në të tretin kemi të bajmë me dy skeletën me të mbetuna të vobekia. Përbajnë takamin e kllj vorri: nji unazë bronxi me nji copë perdrredhe, dy unaza të njëjtuna bronxi. Në të Katërtin pranë të mbetunave të skeleteve të dy kufomave u gjeten nji unazë bronzi me nji copë të vogël lkure nji unazë dhe kjo bronxit me shejin e pentagramit. Shumica e sendeve që Traeger gjet janë bronxi e nji pjesë e vogël asht hekuri, të gjitha sherbejshin për zbukurim. Kto objekte gjinden në "Staatl. Museum für Vorgeschichte und Frühgeschichte" të Berlinit.

Po vij të lenda e sendet e daluna nga nji grup tjetër vorreshi së ndryshme dhe të studjueme nga Prof. Ugolini. Simbas dishimis së Ugolinit këto sende u mblodhen prej peronash të pakompetencë, të cilët me gjithë atë, u munduen me mbajtë të ndame lenden e gjetun në njein prej vorreshi, të mos e perzi me të tjerë. Për këtë arsye Ugolini, tue praqtë të gjetunat e këtyne vorreve, ndoqi radhitjen që këto të gjetun kur i pau. Nuk mund të sigurohet absolutisht t'ardhunit e pak të sendeve prej njein vorr në tjetrin pa pasë kalueme t'atë me ndonjenin send të vorreve tjerë. Nga këjo perzimje t'atë nji perimendë nji pjesë të madhe vathësh të gjetun së bashkë me një tjetër si të marrun nga vorre të ndryshme. Me gjithë s'nga këjo nji hijet sigurimi i dallimit të sendeve të vorreve të ndryshme, prap se prap, rëndësija nuk i paksohet lëndës së araqtun nga ky kyteolog italian, mbasi kto sende paratë si t'atë nji sigurtësi nga Komani.

Këjo lëndë i shërftë m'atë vonë Ugolini për me gjetë si kohën e qytetnimit që këto sende perqasin, si edhe atë të vorreve. Këto sende u bajtë ashtë prej t'ikuri shqiptar e qenë shpët në vjetin 1923 Dr. Gjoris së muzeumit të Romës e më vonë, me ndërmjetst të t'atë nji Arkheologjik t'atë në Shqipni këthye Ministris s'Artit. Sot gjinden në muzeumin Kombtar të Tiranës. Këto sende perbajnë lenden e gjetatë vorreve.

Nji pjesë tjetër e sendeve të Ugolini perimendë si t'ardhuna prej nekropullit të Komani gjinden ndër muzeumet e Et'hem Beut Françeskanë të Tiatë. Kto sende do t'i shohim më vonë.

Prej gjashtë vorreve nga i pari kemi nji qafzë e madhe bronxi, nji rreth dorë e nji karficë bronxi këjo e fundit e nxjerrun

prej njaj cope së vetme hekuri. Po ashtu në të dytin kemi një qafzë prej bronxi, një tjetër metalikë e një parë vâthë argjanti të përbanë prej një rrethi e një, lavjerrës, rrujetë jo aq mirë. Sendet që përhapin lëndën e të tretit vorr janë: qafzë sikur e pamë e dhe përpara, por e ndame dyshë, dy karfica si ato të të parit vorr por njena pak ma e vogël e pa lajle, një palë vâthë jo ma të mdhaja, një rreth bronxi që dikur formonte një vâth, një inxhi xhi-xhet i kaltërt, i vogël dhe i pa rregullt.

Në të katërtin vorr gjejmë një copë rreth argjanti që përban të një vâth, më pak së gjysë rrethi si i pari, dy copa të tjera rrethi, unazë bronxi një parë vâthë bronxi sikur ata të vorit të tretë, një parë të tjerë me lavjerrës argjanti kurse rrethin e kanë bronxit, lavjerrës vathi në formë gjysë-hâne e ndryshëm nga të tjerët, një parë vâthë bronxi, gjysë-hâne e hollë bronxi. Vorr i pestë përmban rrasë me pafte të hollë bronxi si e rumbullakët me birë për me u mbajet pezull, një tjetër bakri, unazë gjithë po prej bakri, unazë tjetër, dy kalota bronxi me birë në midis, dy copa karficash e një unazë bronxi.

Në të gjashtin gjejmë: një unazë hekuri mjaft e ndryshkën; tri të tjera dy ma të mdhaja e një ma e vogël, tëh thikët që pret vetëm nga një anë, spatë hekuri e dy copa tehes thikët.

Për me plotsue kuadrin e ktyne gjetjeve po i hjedhim një sy edhe lëndës e sendeve që gjenden ndër muzeume të Etëvë Jezuitë e Françeskanë sende të cillat i pat pa edhe Ugoini. Në një vetrinë, ndër Etënt Jezuitë, gjindet lenda e dalun nga dy vorre. Këjo lëndë përbahej (në të parin vorr) prej një rrashte, disa qafzash, unazash, teha thikash, vâthësh e karficash (komesh) një pjesë e madhe në bronx e një tjetër në hekur. Në të dytin vorr bashkë me rrashten kemi përsri thika të ndryshme, unaza të përbanë prej thuprash bronxi të ndryshme, karfica, rrethë duersh dhe kta prej bronxi e hekuri.

Edhe Etënt Françeskanë sikur Etënt Jezuitë mbajnë mjaft lëndë e dalun nga nekropulli i Komanit. Këto sende përbaishin dikur koleksjonin e P. Shtjefen Gjeçot, i cili u interesue mjaft e i studjoi zbulimet. Lenda paraqet të njëjtat karakteristika si të tjera dhe me ndryshime të vogla. Kemi këtu një seri unazash, rrethësh qafzash, karficash me madhësinë të ndryshme.

Kto janë pra sendet që dueten nga nekropulli i Komanit e që sot janë shpërdarë ndër muzeume të ndryshëm. Ktyne mund t'u shtohet një pjesë tjetër që ka kaluar ndër duer të private të pa-kompetencë dhe kështu ka humbë. Përmbi këto lëndë studjozet u munduen me mbërritë në disa përfundime, por këto sot nuk me-ren si themelore e përfundimtarë për arsye se gërmime e studime më serioze mund të bahen mbas tashu përmbi këto nekropull.

★

Kur çeka, në numrin e parë çështjen e nekropullit të Komanit formulova dy pyetje që prishin përgjigje e që janë: Cilët janë të vorruemt e Komanit e kur janë vorruet. Le t'orvatemi me pa-së një përgjigje tue u-bazue në përfundimet e studjuesave që janë marrë me këtë çështje. Të shohim së parit tipin e strukturën e ktyne vorreve si edhe ato të sendeve që janë gjetë. Struktura e vorreve mund të na ipte ndoj datë kronologjike, mbasi vor-re të tilla si ato të Komanit janë përgjithsisht të kohës së bron-xit asa asaj të hëkurit; por për ne puna ndryshon tue qenë se edhe sot ndër disa vende vazhdon të përdoret kjo mnydrë vorri-mi. Disa studjozë (Traeger, Ugolini) vrojten ndër vende të Shqip-nis po thuej se të njëjtën mnydrë vorrimi. Prandaj studimi i stru-kturës dhe i mnydrës së trajtimit të ktyne vorreve nuk na ep ndo-nji shpjegim për me mbërritë në përfundim kronologjik. Edhe për shka i përket çashtjes së sendeve e materialit të gjetun dalin shu-më nderlikime. Nji grup i këtyne sendeve janë krejtësisht prehi-storike dhe mbajnë si datë kohën e para Krishtit, mirë po në të njëjtën kohë u gjeten edhe pare romake. Kështu që as prej kë-tyne sendeve nuk asht mbërritë në përfundime të sakta; por me krahasimin e disa prej këtyne objekteve me objekte tjera të da-luna nga vende të ndryshme lejojnë ndonji datim e me caktue pak a shum kohën që këto vorre paraqesin.

Kështu që mund të shtyhem me pa në qytetnë e paraqitun prej këtij nekropulli vashdimin e një populli të vendosun në kë-të krabinë qysh prej kohansh të vjetra dhe mbajun e rrujetë në kohë romake; këtë gjë mund të na e tregojë affiniteti i disa karficave të Komanit me disa tjera të Përb. Brdë gjë e konsta-tueme nga Baron Nopcsa. Prandaj asht e përfundue se pothuajse të gjitha të mbetunat e këtij Nekropulli i përbaen kohës roma-ke e një pakicë e vogël janë të ma vonëshme. Kështu që me da-shtë e me caktue një datë, mund të mendohet se sendet përka-sin një periudhë që shkon prej të tretit deri në të parin shekull mbas Krishtit. Këjo gjë ndihmon kur legjionet romake pushtun pothuajse të gjitha krabinë përdetore ndore e Adriatikut, ndër-sa ndër male mbajej pa-parekshim prehistorikë sendet pra që u gjeten në këtë Nekropulli me qenë se janë të punueme në koha prehistorike janë të periudhës romake perandorake (u gjeten pare romake me qenë të Konstantinut). Këjo gjë që quejtë fe-nomen i pseudo-etnizmit (etnomi).

Për shka i përket qit pikës së parë të çashtjes, d. m. th. cil-lët janë të vorruemt e ktyne vorreve, kemi përfundime pak a shum të ndryshme. Përgjithësisht thuhet se lenda me të cillen janë ndertue vorret nuk lejoi që t'u atribuojmë këto vorre ndonji po-pulli kalimtar i një tjetër vendi, por nuk gjindet në rrugën e ndo-nji qëndres së herëshme e së tashme, e mund të mendohet se kemi të bëjmë me një campus sacer, një nekropull të vetmuem

Recensime

LIBRA

★ INJAC, GJ. NDOJAJ: «Pasuni-ja private e Shqipërisë» Botim i Hyllit të Dritës, Nr. 16 Shkodër, Sht. A. Gj. Fishla 1943

Mbassi ven në pah në parathënje e shkurtë që i prin veprës vështrimit e statistikisht shqiptar për mungesë të, madhe të datave statistikore, për me ba me saktësi studime të këtij lloji. Autori kalon në paraqitjen grafike të intensitetit të shpërndamjes së shpijave, dyqaneve, kopshtjeve etj, në qytetin e Shkodrës. Në tabelën Nr. 3 kemi paraqitjen e lagjeve të qytetit, tute shenue vlerën e objekteve të tatimit si edhe përqindjen e pronarëve për njëqind banorë. Mandej autori kalon në vlefësimin e pasunive — objekt të vergjis — të Qarkut të Shkodrës. Në tabelën Nr. 13 rendohen edhe në u-ba klasifikimi në bazë të pasunisë e tute u-dhite numuri i banorëve, përpjestimi i pronës për njëqind banorë, vleria e përgjithshme në fr. ar, si edhe fr. ar që i bijnë çdo persone. Mbassi paraqet edhe një herë në tabelën nr. 14 me anë të njëj diagrami rrethor në tanësi përpjestimit e pasunisë shpijake të mbarrës Prefekturës së Shkodrës, studimi mbyllet me një tjetër diagram qarkullor ku pasqyrohet pasunija e nonprefekturave pa qytetin e Shkodrës. Gjatë studimit nuk mungojnë deduksione të interesantshme të Autorit mbi fenomenet e koncentracionit të pasunisë ndër disa vende e të decentralizimit të kësaj në të tjera, të cilave fenomenet studjuesi u nep interpretimet e veta.

Tue pasë parasysh pasqyrat statistikore të punueme nga Prof. I. Ndojaj, — e sikur këto të baheshin edhe për kra-

hina tjera puna do t'ishte me të verifete shumë e çmueshme — studjuesja tjerë kanë me mufte me spjegue e me studjue shumë fenomene ekonomike, shoqërore e politike të tona.

★ N. IVANAJ: «Historija e Shqipërisë së rë» — Vucetjet e Vepri me i Mija — Pjesa e parë — Tiranë, Sht. e Shtetit, 1943.

Vepra asht një kalli autobiografik i vucetjave, i veprimëve dhe i përpjekjeve t'auktorit n'orvatjet e tija të pamëshme për lirin e atdheut nga sardmimi i huej me vjetët e mbrame të shekullit të shkuem deri në të katërtën e parë të shekullit tanë. Kallximi autobiografik shoqohet nga një grumbull dokumentash interesante dhe nga sqarime mbi rolin e veritetit të luejtun në të shkuem të shumë vehtjeve të njohut të historisë sonë.

Libri ka format të madh, letër jo aq të mirë dhe shtyp t'imtë. Ka 100 faqe me në fund gjashtë fotografi barash të përmendun në Historin e Kryengritjes Shqiptare. Kushton 5.— Fr. shq.

★ N. IVANAJ: «Lulet e pasos me 1» Vjerrsha kombëtare, 2 Lyrë — Tiranë, 1944 — Shtyp. Shtetit.

Vilim pocizh që ndahen në dy pjesë. Grupi i parë asht një grumbull vjerrshash atdhetare shkruar, si shihet nga datat, në kohë të ndryshme e në të katër anet e botës e rendue simbas rendit kronologjik tute xanë fill q'priel 1894 der 1936-37. — Pjesa e dytë — Lyrë — përmban vjerrsha romantike në të cillat vjerrshatari historik këndon vehtje të dashtuna, mbi të cillat spikate figura

e Livias, e vashës së bardhë si vera që ay njohti në pyll të Nemi-t n'atë Prill të largët të 1915-es. Vjerrshat — që tue qenë të punueme shumë kohë përpara nuk kanë teknike e gjuhë të persosun — ndryjnë në vedit një ndimje të hollë e paraqesin një shpirt të ndieshem e delikat.

★ ING. J. ADAM: «Bota dhe Orijina e Njeriut», Sht. Dielli. Tiranë, 1943.

Ky liber i vogël por i vlefshëm i Ing. Adamit ka si qellim me i ba «një shërbim popullit t'onë, duke e stërvitur dhe atë që të fillojë të mendojë shkencërisht për ngjarjet që shvillohen në Natyrë përpara atij». Mbassi përmende tue i çekë porsa emnat e shejtë të martyrëve të parë të Shkencës në luftën e tynë kundër terrive e paraqykimëve të kalesës. A. ekspozon teororit ma të njohura e ma të besueshme rreth trajtimit të dheut dhe zanafillës së jetës mbi të, si edhe mbi origjinën e mbi shvillimin e racës njerzore. Bri shpjegimit teknik të fenomeneve janë edhe vizatime e fotografi që e bajnë ma t'udotet kuptimin. Njohimit e dhannua e të reshtueme në tekst me duket se kanë një të metë: janë të cekta. Mandej, A. lëshohet dendun tue dhanë pohime kategoriale aty ku ka hipoteza e teororit (që mbesin perorë të filla me gjithë se shumë «probabel»). Për ndoshta këta nodhë pse A. synon para së gjithash me ba ekspozim lehtësisht të putheshem të landës për mnyerë që t'atmë rreth qellimi për të cillin shkruhet vepra.

Librat e këtij lloji janë shumë të dobishem e me vlerë. Asht me tu urue që iniciativa e Ing. Adamit të ndiqet.

★ ARSHI PIPË: «Lundëtarë» Vargje — Tiranë, 1944 — Shtyp. Shtetit.

Mbas shprehjeve botimesh të argumentare ndër revista, Arshi Pipë botoi këto në vilimin e parë të bibliologjies pocizish. «Lundëtarë» përmblend q'atë datat e rinis së parë të Pocitit e përkrahë atë të periudhës 1936-1940. Dy vërtetë e tje-

ra: «Hi dashunije» dhe «Libri i Fatit» do të botohen ma vonë. Të gjitha këto shpjegime gjinden në parathënje e shkurtë që i prin librit. Vëç këtyne, në paraqitjen ka një paraqitje të bukur metaforike ku pociza krahasohet me krahët e një flutë: «çka asht ma e lehtë se flutë?»

«Lundëtarë» ndahet në tri pjesë: «Libri i elegjive» përmblend pocizit e njëj kohë së largët, m'bhue tashuna nga pluhuri i vjetër. «Fantazina» titullohet grumbulli i dytë, e fanë vjerrsha të periudhës 1937-1939. «Provat» janë pocizit e grupit të tretë.

Gjithshka në këto pociz t'A. Pipës shikohet nga largësi mjegulllore dhe asht e paqansueme. Asht atmosfera e njëj ande së gjatë e të pambarim që nis me «Gjeth të veshkun». Kur e ku s'ishte andra? Ndoshta në pocizin e mbrame t'unarës së trete, ndoshta kurr: — «je-tuna të mbrumë nga andra» (Shakespeare). — Per këtë arë, vargu asht i hajthim e i flashit që t're të forta e pa tinguj të shëm që për ndryshje do të zotërohin avujt mjegullorë t'andër. Atmosfera mystike e Shkodrës pluhuri i skenari ma i zgjedhshëm, një atë perorë e dashtun plot jehet të njëj leshtësit të meritun. Atmosfera në zëmbër lësh praverorë, në të t'andër lësh këngë vetare e njëj andra t'atë të njëj lehtësie t'epër: n'a kanë ndryshen malle stime të larë, të përmendime.

Rezervat mbi m'atë gjanisëht mbi pocizit të Pocitit t'atë një ndër m'atë ardhshme të «Frymës», ku do të kushtojmë një artikull të veçantë. Per këtë here shënojmë edhe pa-tjetër vërtetë të shënitë që ka volumi.

★ JAKUP KADRI KARAOSMA-NOG: «Jaban» (I huej) E shqipërisë Januz Tafllaj — Botim i Mëgjërive Shqiptare — Tiranë 1943

Ahmet Xhelal, oficer turk i gjymtue në luftën e Atëhtit, i dëshpëruem për fatin e Atëhtit, i shqënjëruem në m'atë dhe dashuniet e veta, mbete i veteit, d'an me u-veqet nga bota ku

ni: Selectae; 13) Manush Peshkëpija — G. L. Jaraday. Revista e të ka drejtor perqejgjes V. Kokonen dhe shitet fr. shq. 1. —

★ BULETINI TEKNIK: Nr. 2. Shtatuer 1943.

Vicra e ketij organi te Ministris se Bujqesis asht e madhe e shume e vlefshme, ne menyre te vecante per kompetentet qe ne Buletin gjejmë te rrahuna shume probleme te randesishme teknike. Shenjme nga ky numer: një artikull me permbajtje shoqnore-politike nga Dr. V. Samim; një relacjon mbi gjendjen fondjare në Shqipëri nga Ing. S. Zyma; mbropa te cilleva vjen artikulli — studim i Ing. Ilia N. Panariti titullue «Kullotat t'ona» e qe zgjatet në 78 faqe te Buletinit. Shtudimi ka një parathanje te shkurtë e ndahet në kater pjesë kryesore ndër te cillat kullotat tona traktohen nga pikëpamja geologjike, geografike, klimatike shoqne nga paraqitje grafike te fenomeneve te shtudjeme. Mbrapa vjen një shtudim i Ing. J. Adamit: «Bëjgësia shqiptare ndër kohet e para». Bashkpunctori i yme, Prof. I. Ndojaj ban një shtudim monografik mbi «Fauna ihtiologjike e liqenit te Shkodres — Gjuetija dhe veglat e peshkimit».

★ LEKA: vj. XVJ — 1944 — n. i j

Leka vashdon rregullisht botimin. Nga ky numer i forrit shenojme:

1) Kritika skolasitike, qe flet mbi mijsonin e kritikës skolasitike ne te kaluemen perball filozofis skeptike ne njafne e filozofisi idealistike nane tjeter.

2) Inkompetence a por...? nga Tansi. Asht një kritikë librit te Ing. Adamit. «Bota dhe origjina e Njeriut». Tansi kritikon Auktorin e ketij libri pse ka

guxuëm me vumë Giordano Bruno-n në radhë te martyreve te luftës se njerezimit kundër errsisve mesjetare. Mundohet me provue se Giordano Bruno s'asht djegë i gjallë mbi turrë te druve në Campo dei Fiori të Romës për urdhen te Gjyqit të Inkuizicionit, pse ky ka qene perkrashtë «i mendimeve kompernikane», por për arsye tjera... Tansi, mandej, i kujton Ing. Adamit se theoria e Laplace-it asht gjithënjë theori, se radioaktiviteti nuk mund te shpjegojë ata shka ing. Adami don me shpjegue me te e perfundon këtë pjesë e parë t'artikullit tue lajmue se do te kthejë heren tjeter me folë rishtazi mbi vepren «Bota dhe origjina e njerezit».

3) Folklorë — Shtriga dhe shtrigaj, nga J. qe asht një shtudim interesant mbi folklorën në pergjithësi, tue u-nda të në këtë numer mbi bestytin.

4) Dy fjale me fletoren Arbënija — Në këtë leter te hapte Drejtorit t'Arbënis, shtrihen mendimet e «Lekës» mbi dalërinë në lidhje me një mbkambe t'autoritetit. Asht si një vijim i Kryartikullit te numrit të kaluem te Revistës: Krizi i Auktoritetit, riprodhuem edhe nga fletoret tona te kryeqytetit.

★ SHQIPNIJA: organ i lire i shqiptareve — Vjeli i pare, numri I. — Drejt. Pronar: Fiqri Llaga-mi, Tirane.

Gazeta e re qe e nxirr drejtori i dikursheëm i «Popullit», ka tetë faqe me permbajtje te ndryshme si: politike, shoqnore, letrare, satyrnike etj. Interesante në menyre te vecante faqja satyrnike e gazetës, ku çohen shume veta qe mbulojshin skena te vjetra. E ka i here janë te bukura e kurioze skenat e vjetra...

L-1

Magazina NIKSHIQI

ju furnizon të gjitha orenditë
e nevojëshme shpikake:

MOBILJE
RADIO
PORCELANA

Dr. HASAN SHEHU

Specialist për smundje gjoksi e për pneumotoraks

RUGA HASLIKEJ, Nr. 4

Në
Libreria XHEMAL LACEJ - Shkodër

Gjenden të gjitha tomet e reja shqipe

LIBRA — REVISTA — GAZETA

Asht në qarkullim:

LUNDERTARË

vargje nga

ARSHI PIPA

U vu në shtyp dhe qarkullon s'afërmi:

NJEREZ KUNDER VDEKJES

nga PAUL DE KRUIF

Përkethim i T. R. A.

Kush qenë Semmelweis, Banting, Minot, Finsen, Strömberg?

E para vepër e këtij lloji në Shqipëri

Çmimi: 2 fr. shq.